

Unitárius Közlöny

KOLOZSVÁR, 1888–1948/1990. • 30. (90.) ÉVF. • 7. SZÁM • 2020. JÚLIUS • ÁRA: 3 LEJ

Fotó: Czire Alpár

A miénk

• Nyár van, az ég kékje végtelen-né feszült fejünk felett. Gyermek-kori vakációk, kurta szabadságo-lások, a mezei munka időtlen szépsége vibrál emlékeinkben, terveinkben.

Hol, merre jártunk, mit lát-tunk? A verőfény, a hegycsúcsok, az ízek és illatok mellett épületek derengenek fel emlékeinkben. Ódon várak, hús múzeumok, elbűvölő kastélyok, udvarházak és templomok.

De ismerjük-e saját egyház-községünk templomát? Tudjuk-e,

mikor épült? Adtunk hálát azokért a nemzedékekért, ame-lyeknek áldozatos munkája, összefogása lehetővé tette, hogy ma legyen, hová áhítatos lélekkel belépünk? Tudjuk, mit jelent közösen dolgozni, nemcsak magunkért, hanem egy közössé-gért, utódainkért?

Egyházi épületeink a mi örökségünk. Mi vagyunk az a jövő, amelyért elődeink dolgoz-tak, mi, a hozzáállásunk, a felelősségvállalásunk tükröződik az épületeink állapotában.

A tartalomból:

Műemlék, építészeti örökség: megőrzés, védelem

4

A kökösí unitárius templom felújítása

11

A várfalvi unitárius templom restaurálása

14

Sok esztendő néhány szóban

16

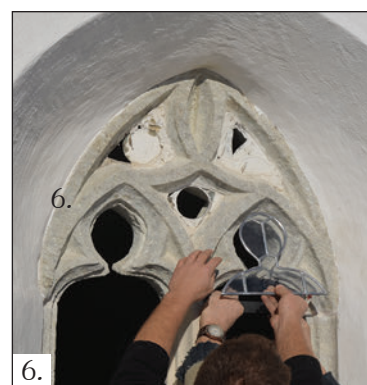
Épített örökségünk tisztelete

17

„Az ÚR őrizzen meg attól, hogy odaadjam neked atyai örökségemet!” (1Kir 21,3)

Épített örökségünk képkockái

Furu Árpád és Szabó Adél Júlia (5.) felvételei

1. Bágyon, templom 2. Bágyon, tetőszerkezet-javítás 3. Szentgerice, templombelső 4. Énlaki festett tábla restaurálás közben 5. Kálnok, harangláb-zsindelyezés 6. Székelyderzs, ablakszem behelyezése 7. Bágyon, a korábbi templomból származó, befalazott, gótikus faragott kő 8. Oklánd, templombelső 9. Sepsikilyén, freskórestaurálás

LÉLEKKENYÉR

Őrizd meg mindazt, ami otthont ad!

Néha kényszeredett nevetnékem támad, ha életem egy-egy történésére gondolok. Furcsa szerzet az ember. Sokszor ragaszkodik felesleges dolgokhoz, amelyek egy idő után a szó teljes értelmében kacatokká válnak, mivel észrevétlenül értéküket veszítik, s így szükségtelenek lesznek. De furcsa mód mégis nehéz tőlük megválni.

Mint az a tizenkét zsák juhgyapjú, amit áldott emlékü szüleimmel hurcoltunk magunkkal Árkosra, édesapám és édesanyám huszonöt évi felsőrákosi szolgálata után, majd Sepsikőröspatakra, onnan meg Nagyajtára, hogy aztán tizennyolc év őrizgetés után kimondjuk rá az ítéletet: tűzbe vele.

Nyilván megvolt az oka. Anno a nagy gonddal tartott két tucat juhnek összegyűjtött gyapját azért mégsem lehet csak úgy eldobni. Majd átveszik a szebeni gyapjufésülő, ahogy már annyiszor országjárásuk során, mondhatni évente, s a cserébe kapott finoman sodort gyapjúsálakból lesz puha, jó, télire való pulóver és még vizesen is meleget tartó vastag téli zokni.

Bizony, hajdanán a gyapjú nagy érték volt. De az idők teltével molytenyészetté vált. És észrevétlen eltűntek, idővel kikoptak végleg az országjáró, szebeni gyapjufésülő is. De a gyapjúhoz ragaszkodtam. Míg ki nem derült, hogy porzik, mint a fűrészpör. A moly teljesen megette. Szemét lett. Gyermekkorom egy darab emléke. Összekötött a múlttal. Áldott szüleimmel. Édesanyám mosolyával. Bizony sokszor leste, figyelte, tetszik-e nekünk a kötött angyalfia, az új pulóver és a téli zokni. Édesapánk makacs hitével, hogy a komoly és következetes munkának mindig megvan az értelme. És ebben a gyapjúban ott volt a hajnali kaszálások, a csipős, szénaporos takarások emléke. Visszaköszönt benne a szúrós trágyaszag, amikor tavaszoként, fejszével kockára vágva kellett kihordani a pajtából a juhok alját a szekérbe.

Emlékeink tárgya sokszor így válik semmivé. De őrizzük üzenetüket lelkünk mélyén. Olyanok, mint egy-egy láthatatlan gyökérszál vagy éppen kapocs. Kötődéseinknek lelki biztosítékai. Bárhol legyünk, velünk vannak. Élnek bennünk. Illendően, új emlékeknek is helyet hagyva, de kitartóan kísérnek minket. Talán azt hinnénk, hogy helytől függetlenül. Úgy is. De nem egészen. Valahányszor a felsőrákosi parókiára megyek látogatóba, nem tehetem meg, hogy ne nézzek a csűr, a pajta felé. Tudom, hogy ott van. De látni akarom. Ha megváltozva is. Keresem akaratlannul a mogyorófát és a hatalmas feketeribizli-bokrokat, a ringlószilvafákat. Ahogy jólesik látni a templo-

FEKETE
LEVENTE

mot tornyával – Istenem, hányszor galambásztunk sihederekként jó barátaimmal –, szószékével, a padokat, az orgonát. Jólesik látni a parókiákat, nemcsak Felsőrákoson, de Árkoson, Sepsikőröspatakon, Nagyajtán, ahol az újjászülető, méltóságteljes, gyönyörű

„A rád bízott drága kincset őrizd meg a bennünk lakozó Szentlélek által.”

(2Tim 1,14)

vártemplom is szívmengető. Életünk áldott állomáshelyeit. Az utcákat, a házakat, az ismerős embereket, kedves arcokat. A szívünkben őrzött emlékeink kézzel fogható bizonyosságai ők. Életünk látható gyökérszálai. Ők kötnek a tájhoz. Ahhoz a helyhez, ahol az élet személyes alakulása testet ölt a látható mindennapi történésekben. Házunk attól válik életünk otthonává, hogy falai között születik meg szívünkben a kenyérteremtő makacs akarat, bimbózik ki lelkünkben a remény és érik be az öröm valóságának tápláló lelki gyümölcse. Otthonaink falai őrzik élni akarásunk szívdobbanásnyi szentségét. Igen. Kézzel épített otthonaink falai között születik meg lelkünk bölcsőjében a bizalom, erősödik meg az élni akarás. Az a bizonyosság: ahol otthonod van, ott itthon vagy! Növekedik velünk együtt és bennünk kézzel épített falaink között az élet öröme, vagy kifárad és születik újjá az alkotó lendület – micsoda mennyei illata és íze van a családot hazaváró frissen készült ételnek –, és érlelődik meg bennünk a bölcsesség, hogy mindenütt jó, de a legjobb otthon. Az otthon oltalmának biztonságában.

Kézzel épített falaink kötődéseinknek látható jelei. Biztosítékai. Erőt adnak. Mert nem volt könnyű felépíteni hajlékainkat, legyenek akár családi házak, iskolák vagy várak és templomok. A követ és a fát megtermi a határ. A mezők szikes talaja téglának, cserépnek valót ad. De ember kell, aki vágja, szabja, hasítja, égeti a nyers anyagot, hogy otthonná váljanak. És soha nem egyedül. Mindig csak közösségben. S ha a boltokban minden építőanyagot meg is kapnánk, de az alapba a patakok medréből, völgyeinkből való terméskő kell. És hit. Hogy van, amiért építeni, és lesznek, akik majd belakják. Hogy lesz, aki gondozza, számontartja. Hogy a felépített otthon nem marad árván, elhagyottan. Erős hit kell! Hogy benne Isten és ember

mindig otthonra lel. Az épít házat, otthont magának, aki hisz az életben. Az élet értelmében. Egy házat nem ideig-óráig laknak be. Egy ház a jövő ígéretét hordozza magában. Jelöli a helyet, amellyel immár az építő összenő. Ember a házzal, és ház a tájjal. Így lesz az a hely, ahol élsz, születő reményeinknek földje. És egy életen át a beteljesedés. Ezért hordozzák a bátorság üzenetét, és biztatnak. Létével hirdeti a benne lakónak: az élet nehéz helyzeteiben nem szabad feladnod, ahogy hajdani házépítőink sem adták fel. Sem vészek, sem háborúk, sem járványok, semmi nem tudta végképp letörni, kiölni, elpusztítani eleinkből az élni akarást.

Otthon és templom. Remény és oltalom. Hiszem, hogy ezeknek köszönhetjük, hogy itthon érezzük egy évezred után is nemzedékről nemzedékre még magunkat a Kárpát-medencében, drága szülőföldünkön. Nem csillogó-villogó, sem pénzben kifejezhető kincsek ezek. Annál drágábbak. Életünket megtartó igaz, számunkra soha el nem évülő értékeink.

Felelünk értük. Otthonainkért és templomainkért, de felelünk reményeinkért és az oltalomért is. Mert azt nekünk kell elfogadnunk Istentől. Nem okoskodva, kifogásokat keresve, óbégatva, vacakolva. Felelünk hitünkkel, bátorságunkkal, makacs ragaszkodásunkkal és hűségünkkel mindazért, ami számunkra otthont jelent. Hogy a ránk bízottaknak is otthona lehessen. És ehhez az otthonhoz ragaszkodnunk kell konok kitartással, és tataroznunk kell. Ahogy lehet, de mindig alázattal. Meghajtott fejjel lépünk reményeink szentélyébe, ahogy egy hajlékba illik, hogy mindenek előtt számba vegyük Istenünk dolgait, s

csak azután tervezzünk, hogy tisztában legyünk azal, látjuk-e világosan és hogy bírjuk meg a ránk mért feladatot? Hogy újból és újból belássuk: megőrizni és ápolni kell, tisztán tartani a hazatérés és a találkozások ösvényeit. Közös akarattal, újrafedni és újravakolni álmaink és reményeink látható jeleit, megerősíteni a zsolttár és a biztató, szívünket összesimogató, megtartó evangélium, a lelki béke és biztonság otthonait. Templomainkat. Templomainkat. Amelyekből indul családi hajlékainkba a megnyugvás ösvénye, hogy azokon majd újból visszataláljunk közös reményeink otthonába.

Milyen különös. A szomszédos Apácán a Feketevárnak már csak egy csonka tornya áll. Oltalmat nyújtó falai között hajdanán nem állott templom. Az erődítmény ma már romokban hever. Fent a faluban áll a templom, mellette erős falakkal a paplak, de a magára hagyott vár lenn az aljban végzetesen lepusztult. Az idő szomorú, gyászos martaléka lett, mert elvész, szétporlad az, ahol nem lakik az Isten.

Őrizd meg mindazt, ami otthont ad! Megteheted. De csak közösen, összefogással és mindennapi erős hittel, a gondviselő Istenedbe és az emberbe vetett erős, elnyúlhatatlan bizalommal. Drága testvéreim! Ez az egyetlen esély! Drága testvér! Ez nem az a tizenkét zsák gyapjú. De az is benne van, és annál sokkal mélyebb igazságok, amelyek az elégett gyapjú után ott, mélyen a szívem közepében megmaradtak, amelyek soha nem hagynak békén. Tudod jól, hogyan. Pizskálnak, biztatnak, mindig erőt adnak, hogy mindent megtegyél, hogy a leomlott falakat a rendelt időben visszarakd.

Műemlék, építészeti örökség: megőrzés, védelem

FURU ÁRPÁD

• A 2020-as évet az unitárius egyház a felelősség évének nevezte el, hogy az egyéni és közösségi felelősség összetett kérdéskörére irányítsa a hívek figyelmét. Mint az egyház építészeti és műemléki tanácsadója, e cél jegyében kért fel az *Unitárius Közlöny* szerkesztőbizottsága, hogy foglaljam össze műemlékvédelmi szakmai szempontokból gondolataimat. Természetesen a teljes kérdéskör átfogó megvilágítása jelen írás kereteit messze meghaladná, ezért ténylegesen csak néhány gondolat megfogalmazására vállalkozhatom.

Az építőipari tevékenységben a felelősség, azaz a tervező, építő-kivitelező és a tulajdonos felelőssége törvény által részletesen szabályozott kérdés. Olvasva a rendelkezések hosszú sorát, azt gondolnánk, hogy akár minden tökéletesen működhet, de mint minden törvénycsomag esetében, ezen a területen is

bőven akad értelmezési lehetőség és szürke, azaz nem egyértelműen szabályozott terület. Más a helyzet viszont a műemlékvédelem és az építészeti örökség védelme területén, ez ugyanis több, mint az építőipar egzaktnul számszerűsíthető, pontosan mérhető tevékenysége. A műemlékvédelem alapvetően kulturális tevékenység, amely eleve két különböző részre bontható. Először is ott a helyreállítási folyamat, amely az építőipar kézzelfogható eszköztárával élve a funkcionalitáson, használhatóságon, tehát az anyagi kívánalmakon túl szellemi célokat is követ, érzelmet mozgat, közösségi élményt, identitástudatot serkent. Másodsorban pedig ott van az a műemlékvédelmi tevékenység, amely két helyreállítás közt biztosítja a műemlék létét, védi, fenntartja azt. Ez nyilván a karbantartási munkálatok elvégzését jelenti, illetve,

és ez nem kevésbé lényeges – bizonyos tevékenységek visszafogását teszi szükségessé, azaz nem avatkozunk be változtatási szándékkal a műemlék életébe. Ezért a felelősség kérdése is jóval összetettebb, ha úgy tetszik, sokszor viszonylagos és ellentmondásos, sokak számára nehezen érthető. A műemléknek ugyanis van jogi tulajdonosa, esetünkben az egyházközségek, illetve az egyetemes egyház, de a műemlék és ennek eszmei értéke a közés, a teljes egyházé, a nemzeté vagy akár a szélesen értelmezett emberiségé. A műemlék sikeres védelme tehát közügy, ám a feladat súlya a tulajdonost nyomasztja. Joggal várható el a „köz”, az állam támogatása, a közpénz, a hatóság segítőkész jelenléte. Csakhogy ezen a területen is sok hiányérzetünk van...Ha egy hasonlattal próbálnám megközelíteni a kérdést, a műemlékvédelem talán leginkább egy nagyzenekari műre hasonlít, egy szimfónia előadása jut eszembe: a hangokat egyenként a hangszeréből az egyes zenészek csalják ki, de az előadás sikere minden előadón és a karmesteren egyaránt múlik. A nagyközönség csak a tökéletes harmónia és összjáték esetén hálás, akkor élvezheti a zene magasba emelő erejét.

Mielőtt azonban az unitárius egyház sajátos helyzetéről elmélkednénk, tisztázzuk az alapfogalmakat.

A szélesebb közösségek számára is jelentős többletértékkel rendelkező épületeket a magyar szaknyelvben *műemlékeknek* nevezzük. Jóllehet jogi értelemben csak az az épület műemlék, amely egy ország hivatalos műemlékjegyzékén szerepel, műemléknek nevezhetünk minden olyan épületet, amelynek eszmei örökségértékének jelentős *történeti és esztétikai* összetevője van. (Lásd dr. Román András: *487 bekezdés és 617 kép a műemlékvédelemről*.)

Egy épület, egy templom *történeti értéke* múltjából adódik, tanúja egy közösség életéhez köthető eseményeknek, ugyanakkor tájékoztat bennünket az egyes korok gazdasági, társadalmi viszonyairól, műszaki felkészültségéről, életkörülményeiről. Egy műemlék nyitott könyv, csupán meg kell tanulnunk olvasni belőle, hogy sokrétű üzenetét megérthessük.

A műemlékek *esztétikai értékét* könnyebb felismerni. Egy épület lehet szép, lehet kiemelkedő művészeti alkotás: gyönyörködhetünk külső megjelenésében, a belső tér kiváló arányaiban, lenyűgözhetnek a középkori falfestmények, a festett mennyezetek vagy a faragott szószékek, szószékkoronák. A templom építésekor vagy belső terének díszítésekor az egyes közösségek képességük szerint a lehető legjobbat, legszebbet akarták megvalósítani. Az is előfordulhat viszont, hogy azt, amit nagyapáink szépnek találtak, a mi generációnk már nem feltétlenül értékeli ugyanúgy. Az esztétikai érték viszonylagos, időben változó módon értelmezhető. Meg kell jegyezzük azonban, hogy esztétikai érték nélküli épület is lehet műemlék, ha kellő történetiséggel rendelkezik, fordítva viszont nem igaz:

egy épület bármennyire szép, ha nem régi, nem nevezünk műemléknek.

Az *építészeti örökség* mindazon épületek összessége, amelyet korábbi nemzedékek emeltek, és amelyekhez valamely népcsoport közösségi és személyes élményekkel kapcsolódik. Az építészeti örökség meghatározó az illető népcsoport kollektív memóriája és identitása szempontjából. Az építészeti örökség tehát egy befogadóbb, nagyobb érték kategória, mint a műemlékek csoportja, és annak eldöntése, hogy mi építészeti örökség, vagy mi nem, merőben szubjektív döntés. Az erdélyi alapítású unitárius egyház számára az építészeti örökség elsősorban templomokból áll, de részét képezik az unitárius építészeti örökségnek a templomokhoz tartozó haranglábak, parókiák és természetesen az egyház közösségi épületei, az iskolák, kollégiumok vagy akár a bérházak is.

Ilyen megvilágításban megérthetjük, hogy a műemlékeken, építészeti örökségen elvégzett javítás, karbantartás, helyreállítás több pusztító építőipari tevékenységnél, az egyszerű anyagi vagy pénzben kifejezhető racionális döntéseken túl figyelni kell az eszmei érték megőrzésére, sértetlen fenntartására. Ebben a nehezen megfogható és uralható folyamatban a *hitelesség, eredetiség* fogalmának megértése és szem előtt tartása a legjobb támaszunk. Úgy kell egy épülethez hozzányúlni, javítani, hogy eredeti anyagából minél kevesebbet cseréljünk ki, eredeti formáját ne változtassuk meg, eredeti műszaki megoldásait tiszteletbe tartva hozzuk helyre azokat a hibákat, amikkel szembesülünk. Idegen szóval azt mondhatjuk, hogy a karbantartási, javítási tevékenység, a használt anyagok és módszerek *kompatibilisek, azaz összeférhetőek* kell legyenek az épülettel, ennek anyagaival, építési technológiájával. Ellenkező esetben nem csak romboljuk az épület hitelességét, eszmei értékét, de saját zsebünket is indokolatlanul megterheljük. Az épülettel nem összeférhető megoldások általában további károkat okoznak, és növelik a megfelelő javítás terheit.

Az unitárius egyháznak mint tulajdonosnak erkölcsi felelőssége saját építészeti öröksége védelme. Ezt a feladatát az unitárius püspökség és az egyes közösségek testületileg, az ezért felelős lelkészek, választott világi vezetők, hivatalnokok együttesen gyakorolják. Szükség van jó döntésekre és megfelelő együttműködésre, szakemberekre, tervezőkre, kivitelezőkre, restaurátorokra, régészekre, tehát arra a bizonyos nagyzenekarra, és természetesen anyagiakra.

A gyülekezet feladata nagyon fontos és állandó: a folyamatos karbantartás és ellenőrzés, az észlelt károsodások esetén szakember felkeresése. Továbbá feladata a gyülekezetnek az anyagiakkal való jól gazdálkodás. Nagyobb munka esetén szakembercsoport szükséges, nyilván kell valaki, aki a folyamatot átlátja, és kellene a szakmai csoportok, akik az egyes feladatokat elvégzik. Újabban szükséges a pályázatíró szak-

ember is, aki a közpénz jellegű anyagi alapok lehívását biztosítja.

Az unitárius püspökség és ezen belül az építészeti, műemlékvédelmi és gazdasági tanácsadók, tanácsosok (Furu Xénia, Furu Árpád és Dác Tibor) szerepe jóval összetettebb. Akkor sikeres az örökségvédelem, ha megfelelő stratégia mentén valósul meg, amelyet a mindig változó helyzethez szükséges alakítani. A püspöki hivatal tekintettel az egyház decentralizált szervezeti felépítésére nem kizárólagos irányítója, eldöntője és meghatározója a folyamatoknak, működése akkor hatékony, ha az egyházközségekkel, ezek szándékaival és érdekeivel megfelelően tud együttműködni. Ellentétben más szervezetekkel, vállalatokkal, akár egyházakkal, ahol a vezetőség által előírt irány meghatározása után elkészül egy cselekvési terv és ezt végrehajtják, az unitárius egyházi örökségvédelem két irányból építkezik: a központi cselekvési terv hatásvonalának találkozni szükséges az egyházközségi cselekvési tervek szándékával.

Tekintsük át vázlatosan, hogy milyen feladatai voltak az elmúlt tíz évben a püspöki hivatalnak és szakembereinek. Tekintettel arra, hogy az egyházon belül műemlékvédelmi szakmérnök hivatali alkalmazásban a püspökségnél van, itt szükséges az örökségvédelem tevékenység elméleti irányvonalát meghatározni.

Tudva azt, hogy építészeti örökséget a tulajdonos szándékával szemben megvédeni nem lehet, első feladatként az egyházközségek műemlékeikhez való megfelelő viszonyulását kellett biztosítani. Ezt szolgálták azok a szakmai előadások, amelyeket lelkészi és gondnoki értekezleten, egyházköri találkozókra, a teológiai hallgatók önképzőkörén vagy informális egyházközségi látogatások, találkozások során az alapelvekről, a legszükségesebb karbantartási tennivalókról, az ismétlődő hibákról tartottunk. Fontosnak tartjuk, hogy formáljuk a műemlékbarát gondolkodást, fontos, hogy az egyházközségek tisztségviselői értsék és tudják, hogy mi az érték, mit kell védeni, és azt is, hogy milyen szervezési eszközökkel lehet célhoz érni. Az egyes előadások tartalmát az *Unitárius Közlönyben* és egy kézikönyvben (*Útmutató az unitári-*

us egyházi épületek karbantartásához) is elérhetővé tette a püspökség az egyházközségek számára. Az értékek tudatosítását is szolgálta az egyház által kiadott *Festett famennyezetek és berendezések unitárius templomokban* című Balassa M. Iván által írt tudományos népszerűsítő könyv.

Természetesen a püspökség építészeti és műemlékvédelmi tanácsadójának feladata az egyház összes épületének ismerete és periodikus ellenőrzése. E tevékenység elsődleges eszköze a rendszeres kiszállás, azaz az épületek meglátogatása és szemrevételezése, állapotuknak fényképes és egyéb módszerekkel történő rögzítése, a folyamatok dokumentálása. 2009-től az építészeti tanácsadó a több mint 330 kiszállás során 131 templomos helyszínre jutott el a 143-ból, természetesen egyes helyszínekre igény szerint ismételtén vagy akár rendszeresen is kiszállt.

Szintén fontosnak tartottuk, hogy az egyház szervezeti működési szabályai közé beiktassuk azt, hogy minden egyházközségnek kötelessége a püspökség szakembereit építési, felújítási tevékenységről tájékoztatni és a szakmai tanácsokat elfogadni. E szabály közösségi elfogadása nem zökkenőmentes. A legtöbb egyházközség megértette, hogy a szándék segít, és a jobb vagyongazdálkodást és hatékonyabb örökségvédelmet szolgálja. Egyes egyházközségek viszont saját döntéshozatali szabadságukat érezték veszélyben, ezért nem, vagy csak részben alkalmazták az új szabályt, azaz vagy nem tájékoztatták a püspökséget, vagy ha igen, nem fogadták el ennek szakmai tanácsait. Ezzel természetesen az örökség károsodásának felelősségét is magukra hártották.

Az egyházon belül az épületekről való gondoskodás szándéka erős és állandó, és az egyes közösségek erejük és ügyességük függvényében szorgoskodnak, pályázatokat írnak és helyreállítási, karbantartási munkálatokat végeznek. Az elmúlt tíz évben a 143 templommal rendelkező egyházközség közül 98-ban végeztek el valamilyen, örökségvédelmi szempontból értékelhető építészeti munkálatot, beavatkozást. Ezek nagy része több évre kiterjedő munkálat volt, de van, ahol ismétlődő vagy szakaszos tevékenységeket jellemezhetünk. Évente átlagban harminc-nyolcvan helyszínen dolgoznak, természetesen a jubileumi évben ez a szám szinte megkétszereződött. Azokat a munkálatokat számoljuk, amikről a püspökséget tájékoztatták, vagy az szakemberei által tájékozódott, és amiben szaktanácsadással részt vett, függetlenül a beavatkozások méretétől és jellegétől. Ezek között természetesen voltak kiemelt jelentőségű, átfogó munkálatok is, amelyek közül meg kell említenünk a világörökség székesyerzsi vártemplom teljes helyreállítását, amelyet a román állam támogatott, az öt Európai Unió által támogatott nagy költségvetésű projektet: a bágyonit, az oklándit, a várfalvit, a városfalvit és a később elkezdett nagyajtaikat.

Vakolás Várfalván, 2019

Ez utóbbi körből Oklánd és Várfalva templom-helyreállítása sikeresen befejeződött, az oklándi munka jelentőségét növeli a képzőművészeti tartozékok, a festett mennyezetek és karzatok restaurálása, valamint eddig rejtett középkori falfestmények feltárása és helyreállítása.

Átfogó helyreállításban részesült Sepsikilyén és Nyárádszentlászló temploma. A munkálatokat javarészt már 2012 előtt megvalósították, csak a befejezés maradt ezutánra. Szintén korábban befejeződött a kolozsvári belvárosi templom átfogó felújítása, amely sok szempontból példaértékkel bírt, és ösztönzőleg hatott a többi egyházközség számára is. Szintén teljes helyreállításban részesült Kőkös műemlék temploma.

Súlyos szerkezeti vagy gombásodási problémák miatt kellett átfogó módon hozzájárulni Kiskede, Kőrispatak, Kadács, Kobátfalva, Firtosváralja, Homoródújfalú, Torda, Szentábrahám, Mészkö és Tarcsafalva templomaihoz, valamint Kálnok haranglábához. Tarcsafalván a templom léte volt a tét, a gyülekezet ugyanis új templom építését döntötte el, belefáradva a régi javításába, innen sikerült eljutni több éves párbeszéd után a gazdaságilag és örökségvédelmi szempontból is helyes megoldáshoz, a régi templom és harangláb helyreállításához.

Elősorban burkolat- és tetőjavítás, külső-belső vakolatjavítás és meszelés, néhol kisebb szerkezeti kárelhárítás valósult meg Ádámoson, Homoródalmáson, Kissolymoson, Kolozson, Aranyosrákoson, Torockón, Csegezben, Homoródszentpálon, Tordátfalván, Lókodban, Csekefalván, Újszékelyben, Küküllődombón, Vargyason, Nyárádgálfalván, Firtosmaratonoson, Siménfalván, Árkoson, Ravában, Benczédén, Székelymuzsnán, részlegesen Székelykeresztúron, Brassóban, Fogarason, Magyarszentbenedeken, Székelyszentmiklóson, Torockószentgyörgyön, Désfalván, Sinfalván, Szabédon, Magyarsáron, Gyergyószentmiklóson, Nagyváradon és a nyomáti, valamint a bodoki haranglábban.

Napjainkban is dolgoznak a szintén súlyos szerkezeti gondokkal küzdő Nagymedesér és Korond templomainak helyreállításán. Teljes helyreállítás van folyamatban Sepsiszentkirályon is, és dolgoznak Szentgericén, Székelyszentmihályon, Énlakán, Kénosban, Szinden, Iklandon, Magyarzsákodon, Alsófelsőszentmihályon és a református egyházzal partnerségben Fiafalván.

A közép- vagy kora újkori védművek, várfalak bástyák helyreállítása történt meg egészében vagy részlegesen Székelyderzsen, Árkoson, Bölönben és jelenleg Nagyajtán. Egyes templomokban az épület teljes helyreállításával egybekötve vagy ettől függetlenül értékes építőművészeti tartozékokat restauráltak: Székelyderzsen, Sepsikilyénben, Oklándon, Karácsonyfalván, Nyárádszentlászlón középkori freskót, Magyarszovátton a faragottkő részleteket, a szószék-

Faragottkő részletek restaurálása Magyarszovátton, 2013

koronát és úrasztalát, Oklándon a három különböző festett mennyezetet és karzattalvédőket, Karácsonyfalván és Homoródszentpéteren festett mennyezetet és karzattalvédőket, Várfalván, Firtosváralján karzattalvédőket, Csekefalván, Csókfalván, Szentgericén festett ajtókat.

Előkészületben Magyarszovát, Nyárádszentmárton, Felsőboldogfalva, Székelyudvarhely-belváros, Homoródszentpéter és a tűzvész sújtotta Bethlenszentmiklós, valamint a magyarsárosi harangláb helyreállítása.

A fenti adatok közé nem soroltuk a püspökség közvetlen tulajdonát képező tizenegy ingatlant, amelyek Kolozsváron és Székelykeresztúron találhatóak. Ezek mindenikén folyamatosan végeztek el karbantartási, fenntartási vagy helyreállítási munkálatokat.

A legösszetettebb feladatnak az egykori püspöki rezidencia helyreállítása bizonyult. Kolozsvár egyik legjelentősebb, középkori részleteket is tartalmazó lakóházának restaurálása kilenc évig tartott, és új intézményként való megnyitása a Magyar Unitárius Egyház és Kolozsvár számára egyaránt nagy jelentőséggel bírt. A nagyközönség felé nyitás szükségességét igazolja az átadás óta eltelt majd két évben kibontakozott vibráló élet a házban. Annak ellenére, hogy az emeleti termek nem órarend szerint nyitnak, jelentős a turisztikai látogatottsága és gyakoriak a kulturális események: könyvbemutatók, koncertek, színházi és irodalmi estek. Kolozsvári egyesületek előszeretettel választják eseményeik, konferenciáik helyszínül. A földszinten pedig az étterem mindennapi vendégei, a könyvesbolt vásárlói, a szállóvendégek színesítik a ház hétköznapi életét, jelentősen hozzájárulva a Vallásszabadság Háza fenntartási költségeihez. A helyreállítást a hazai és a magyarországi építészszevetség rangos díjakkal ismerték el.

Jelentős munkavégzés történt a kolozsvári János Zsigmond Unitárius Kollégium és az egyházi központ épületén is. Látványos változást jelentenek a felújított utcai és udvari homlokzatok, de számos felújítási feladat megoldása vált szükségessé az épület egészében is, amelyek itt is, miként a székelykeresztúri Berde

Mózes Unitárius Kollégium esetében is, állandó tevékenységet jelentenek.

Említést érdemel néhány sajátos, szintén örökségvédelmi célt szolgáló beruházás is. Déván a zarándokközpont létrehozása műemléki övezetben, hagyományos épület fejlesztése által valósult meg. Csehétfalván turisztikai és szociális célzatú program által több portát, jelentős népi építészeti értéket képviselő székely házakat és csűröket mentettek meg a felújítás által. Bözödön Bözödi György szülőházát állították helyre.

A parókiák jelentős része már hivatali időnk, azaz 2009 előtt jelentős átalakításon, felújításon sőt átépítéssel ment keresztül. Örökségvédelmi szempontokat is figyelembe vevő felújítás a közelmúltban többek között Kolozson, Szinden, Korondon, Torockón, Csekefalván, Székelyeresztúron, Árkoson, Várfalván, Homoródalmáson, Csehétfalván, Alsófelsőszentmihályon, Verespatakon történt. Szintén az örökségi érték figyelembevételével valósult meg a közösségi ház vagy kántori lak helyreállítása Kedében, Árkoson, Székelyszentmiklóson. Értékes hagyományos faragott faka-put állítottak helyre Okládon, Várfalván és Aranyosrákoson, vagy gondosan őrzik Nyárádszentlászlón, Nyárádszentmártonban, Szentgericén.

Még nem számítanak építészeti örökségnek, de a jövőben azzá válnak az új építésű templomok, amelyeken szintén szükséges volt karbantartási és javítási munkálatok elvégzése: Sepsiszentgyörgyön, Marosvásárhelyen a kövesdombi templomban, Baróton, Erdőszentgyörgyön vagy a kolozsvári Irisz-negyedi templomban.

Természetesen a munkálatok változó igényességgel és minőségben kerültek megvalósításra, függően a rendelkezésre álló pénzalapoktól, a bevont kivitelezőktől, tervezőktől és ami szintén nagyon jelentős: függően a helyi közösség kommunikációs szándékától és készségétől. Volt, ahol a helyreállító csapat összetétele garantálta a munka sikerét, ahol ebben a kérdésben hiány mutatkozott, az egyház építészeti és műemlékvédelmi előadójára hárult a szakmai igényesség számonkérése vagy akár biztosítása. Ennek megvalósulása viszont a rendszeres kommunikáció függvénye volt. Nem egy helyszínen sikerülhetett volna jobb eredményt elérni, hibákat, anyagi alapok hiábavaló felhasználását elkerülni a túlzott sietség mérséklésével, a tervekben előírtak maradéktalan betartásával, a megfelelő felkészüléssel és rendszeresebb szakmai konzultációval. Összességében nézve viszont a teljes egyházban jól látható az örökségvédelmi hozzáállás javulása és a műemléki szempontból is megfelelő helyreállítások számának jelentős emelkedése.

A munkálatok finanszírozásában jelentős szerepe van az önrésznek, azaz az egyházközségi hozzájárulásnak, de kétségtelen, hogy a jelentősebb, nagyobb lélegzetű helyreállítások nem valósulhattak volna meg közpénz felhasználása nélkül. A legjelentősebb támo-

gatások az Európai Unió programjai által, illetve a Román és a Magyar Kormány különböző pályázati csatornáin keresztül érkeztek. A Román Kormány a Nemzeti Restaurálási Terv, ennek felfüggesztéséig a Nemzeti Restaurálási Program, majd a Vallásügyi Államtitkárság közvetítésével támogatott, de jelentős szerepe volt – elsősorban Hargita megyében – a helyi és a megyei tanácsok által működtetett pályázati alapoknak is. A Magyar Kormány elsősorban a Bethlen Gábor Alap és a Rómer Flóris Program keretében támogat.

Az egyházi közösségek számszerű átalakulása, az egyháztagok létszámának csökkenése az egyházközségek anyagi erejének gyengülése az egyetemes egyház számára új kihívást vetít előre: növekedni fog azon egyházközségek száma, amelyek nem lesznek abban a helyzetben, hogy saját örökségüket ápolják, védjék. Verespatak, Magyarszentbenedek, Kide, Kisadorján, Küküllősárd már gyakorlatilag elnéptelenedett, és sajnálatos módon ezt a felsorolást a jövő bővíteni fogja. Verespatakon az egykori aranybányász ősök gazdagságát idéző belső berendezés, Magyarszentbenedeken az unitárius egyház legkorábbi és talán leglátványosabb szószékkoronája és egy ikonográfiájában egyedi festett mennyezet, Kidében egy Sipos Dávid műhelye által faragott kőszószek van kitéve a közelgő pusztulás veszélyének. Az elnéptelenedett gyülekezetek templomainak fenntartása egyértelműen az egyetemes egyház felelőssége: ki kell dolgozni azokat az elveket, módszereket, létre kell hozni azt az összefogást, amely meggátolja, hogy az egykor virágzó közösségek által létrehozott hajlékok és ezek építőművészeti tartozékai a magára hagyottság áldozatai legyenek. Ilyen tekintetben előremutató példaként szolgálnak azok a tevékenységek, amelyek a sepsiszentgyörgyi egyházközség részéről Sepsikilyén templomának megőrzésére és ennek turisztikai hasznosítására irányulnak vagy az a civil szférával létrejött partnerség, amely a verespataki papi lak és templom védelmét szolgálja.

2020 az egyházban a felelősség éve, azért mert ebben az évben erről a kérdéstről többet beszélünk, többet írunk. De a felelős gondolkodás és cselekvés minden területen, és így az örökségvédelem területén is folyamatos erkölcsi kötelesség. Folyamatosan szükség volt rá eddig is, és még nagyobb szükség lesz rá a jövőben. Akkor lehet sikeres, az egyház múltjához, azaz az előző nemzedékekhez méltó az örökségvédelem, ha a felelősség vállalása az egyház minden közösségében a mindennapok részévé válik. A felelősségnek fő tartópillére a szakmával való együttműködés kölcsönös kiépítése és fenntartása, a szakmai érvek betartása és ezek életbe léptetése, tudva azt, hogy építészeti örökségünk nem helyettesíthető, kivételes és felbecsülhetetlen értékét hitelességének, eredetiségének köszönheti. Egy érték csak egyszer semmisül meg, a fenntartás viszont állandó gondoskodást, odafigyelést igényel.

„Ahol a történelem együtt él a faluval”

DEMETER SÁNDOR LÓRÁND

• Székelyderzs jelmondatának kiegészítéseként az unitárius közösség így foglalja össze a történelmi alapokra építkező küldetését: Egészséges gyülekezet: hitel, családdal, munkával. A hitélet központi része a vártemplom, amely 1999-ben lett az UNESCO Világörökség része mint olyan kincs, „amit a múltból hagytak ránk, amivel ma együtt élünk, és amit továbbadunk az utánunk jövő nemzedéknek. Kulturális és természeti örökségünk inspirál és pótolhatatlan forrása az életünknek” – fogalmaz az UNESCO honlapja. Kulturális és természeti örökségünk ingatlan értékekre (épületek, folyók, természeti értékek), ingó értékekre (múzeumi tárgyak, levéltári anyagok) és eszmei értékekre (szokások, hagyományok, életforma, népviselet) csoportosítható. A *Vártemplomos falvak Erdélyben* elnevezés alatt a székelyderzsi hat szász vártemplommal együtt kapta meg ezt az értékjelzést. Ma is az egyetlen romániai magyar műemlék, amely ilyenlen büszkélkedhet, ezáltal az unitáriusságnak, az erdélyiségnek és a székelységnek is kulturális nagykövete.

Felújítása 2006–2020 között több szakaszban történt, a következőkben ezek foglalátát, kihívásait, eredményeit olvashatják. 2005-ben lettem az egyházközség lelkésze, és úgy éreztem, hogy a gyülekezet és az egyház elvárása az is, hogy jó gazdaként kézbe vegyem az egyházközségi ingatlanok – köztük a templom – felújítását. Persze lehet, hogy ezt csak én éreztem így, de ez hadd legyen egy másik összefoglaló témája.

Ismerkedés, tervezés, előkészület (2006–2011)

Ebben az időszakban műemlékes fogalmakkal, elvárásokkal, működési rendszerekkel kellett ismerkedni. Kihívás volt megtalálni azokat az személyeket, akik a kiemelten fontos és védett műemlék felújításnak tervezésébe, az előkészítési munkákba bekapcsolódhattak. A környéken levő műemlék-felújítások kellő módon ijesztőek voltak: Homoróddaróc szász evangélikus templomán ma sem fejezték be a felújításokat, Székelydálya református templomának felújítását 1993-ban kezdték el, 2006-ban még romokban volt és bár utána sokat haladtak, napjainkra sem értek a végére. A dályai lelkésszel együtt vettünk részt a szovátai műemlékes konferencián, hogy a szakmabeliek segítségét kérjük. Így kezdődött a hosszan tartó ismeretség, barátság, együttműködés Kovács József, Pál Péter, Kiss Lóránd, Tövissi Zsolt, Mihály Ferenc, Sebestyén József (Kulturális Örökségvédelmi Hivatal), Benczédi

Sándor, Ferenczi Sámuel szakértőkkel. Orbán Árpád keblitanácsos a kezdetektől kiváló támasz és munkatárs volt a felújítás minden szakaszában. Tövissi Zsolt vette kézbe a tervezést (és egészségügyi megpróbáltatásai ellenére maradt végig a projekt gazdája) és lépésről lépésre haladtunk: előtanulmány, megvalósíthatósági tanulmány, dokumentációk, tervek... A fő cél az volt, hogy a világörökség égisze alatt a Romániai Műemlékvédelmi Hivatal műemlékfelújítási programjába tudjuk bevinni a templomot, és ezáltal biztosítani tudjuk a felújítási költségeket. Közben az Erdélyi Magyarok Törökbálinti Egyesülete kalákát és jótékonysági koncerteket szervezett (Ismerős Arcok, Mága Zoltán), hogy segíthessen; Hargita Megye Tanácsától és a Bethlen Gábor Alaptól (akkor Szülőföld) sikerült olyan támogatásokat lehívni, amelyeknek köszönhetően a megfelelő önerő biztosításával ebben az időszakban készült el a falképkutatás, a nagy karzatnak és a freskók egy részének restaurálása, egy infrapaneles fűtési rendszer, valamint a teljes felújítási dokumentáció, amelynek alapján a Nemzeti Műemlékvédelmi Hivatal közbeszerzési eljárást hirdetett az egymillió euró értékű kivitelezésre. Kelemen Hunor és Antal István közbenjárása ehhez nélkülözhetetlen volt.

Felújítás, amelynek mindenki örvend. Kivéve, aki nem (2012)

A közbeszerzési eljárást az állam képviselőjében az Országos Örökségvédelmi Intézet vezette le, egy nagybányai cég nyerte. Ez az eljárás az egyházközségnek könnyebbé volt, mert nem ránk nehezedett a felújítás minden problémája, ugyanakkor nehézséget is jelentett, mert bizonyos szinten csak szemléltői és passzív résztvevői lehettünk a folyamatnak. Az idegen vidékről érkező, más nyelven beszélő cég képviselőjével szemben fenntartások fogalmazódtak meg, főként mikor azt látták a helyiek, hogy faállványt kezdenek ácsolni a torony köré. Később meglehetősen állapotot állapították meg, hogy létrát egészen jól tudnak készíteni – tisztelték, hogy hajnali 6-tól este 11-ig kitartóan dolgoztak, a fegyelmet és a munka minőségét is. A vállalkozóval kötöttünk egy belső szerződést, amelyben leszögeztük, hogy a munkát nem adja tovább alvállalkozónak, szakaszosan történik a felújítás (amit elbont, azt vissza is építi) és a templomhasználatot biztosítja (istentisztelet, szertartások, turizmus). A felújítás során az egyházközségi érdekérvényesítésben Dénes Ödön építész-mérnök, keblitanácsos hozzáértésének és tárgyalókészségének sokat köszönhetünk. A felújítási alapelv

szállóigévé lett: „Nem Bécs, hogy minden ragyogjon. Olyan legyen, ami a környezethez illik.” Év végére befejezték a tornyot, és ellátták villámhárító rendszerrel, a várfalakat, a bástyákat és a templomot körbeállványozták. A torony felújított gömbjébe légmentes inoxtégelyben elhelyeztünk egy Ádám Zsolt iskolaigazgató, Zoltáni Csaba polgármester és egy általam készített leírást. Szépen haladt minden, aztán egyszer

csak adódni kezdtek az akadályok. Kiderült, hogy a felújítással együtt járó felfordulás némelyeket zavar, hogy a változásokat van, aki sérelmezi, hogy a torony köré épített állást perselyfosztásra is lehet használni... A parókia udvara és kertje hirtelen építőtelep lett, mindenhol tele törmelékkel, a minisztérium nehezen fizetett, a különféle szakemberekkel nehéz volt a kapcsolatot tartani, munkájukat összehangolni. Az egyik legszázazabb esztendőben a vakoláshoz irtózatot víz-mennyiségre volt szükség. Más-más helyről kellett vizet szállítani, és volt, hogy a munkások a rakodógép markolójából mosakodtak. Mindenek tetőzésére a vállalkozó cég életében megjelent a DNA is. Mindenki örvendett a megújuló istenhajléknak, de volt, aki nem.

Átmenet (2013–2015)

A vállalkozás részéről meglepetésérkezések és még meglepőbb távozások voltak jellemzőek az átmenet időszakában. Közben lejárt az építési engedély, újra kellett kérvényezni: helyi tanács – megyei tanács – minisztérium. Ez újabb tervkiegészítésekkel, összefoglalók készítésével, pénzügyi kimutatással járt. A rettegett számvevőszék is beszállt a játékba, embereket menesztettek, újabb ellenőrzéseket indítványoztak, és elkezdődött a vállalkozás, a tervezők, a szakmai csoport adminisztratív terhelése. Időközben a CIVITAS Alapítvánnyal társulva a Romániai Művelődési Minisztériumon keresztül sikeres pályázatot nyújtottunk be a Norvég Alaphoz, és elkezdtük ennek megvalósítását. Eredményként sikerült teljesen restaurálni a templom falképeit, múzeumi jellegű helytörténeti kiállításokat hoztunk létre, a vártemplomos falvak kö-

zött kiépítettünk egy együttműködési hálózatot négy-nyelvű útleírásokkal és térképekkel Hargita megye bejárataihoz, valamint a környékbeli útelágazásokhoz (a megyei tanáccsal együttműködve) a derzsi világörökséghez irányító táblákat helyeztünk el.

Abszurd dráma, jó időzítéssel (2016–2019)

Kevéssel a Norvég Alap finanszírozta megvalósítások átadása után megleptek azzal a hírrel, hogy az Országos Örökségvédelmi Intézet folytatni kívánja a félbe hagyott felújítást. Ehhez ismét rengeteg iratot kellett aktualizálni, terveket módosítani és számot vetni azzal, hogy ami az augusztus–november időszakban nem valósul meg, azt nem fizetik ki. A várfal tövében ekkor fedeztük fel két helyszínen is a könnyező házigombát. Ennek kártékony voltát az építészek úgy érzékeltetik, hogy azt mondják, azért ez a gomba neve, mert ahol megjelenik, ott annyi bajt okoz, hogy sírva fakad tőle a tulajdonos. Derzsből ez hatszáz négyzetméter deszkapadló eltávolítását, elégetését, földásást, perzselést és fertőtlenítést jelentett. A keblitanács egy felszólítást küldött az örökségvédelmi intézetnek, a kivitelezőnek és a tervezőnek, amelyben felhívtuk figyelmüket a veszélyre és kértük a mihamarabbi megoldást. Ehhez költségátcsoportosítást kezdeményeztünk, lemondva minden belső javításról. (A beltérhez közeli gombafertőzés, a hosszas régészeti feltárás miatt is indokoltnak láttuk ezt.) Helyszíni szemlék, tanácskozások érték egymást az érintett képviselőkkel, amíg sikerült megállapodni, és egy alvállalkozó beiktatásával kezdetét vette a gombás fertőzés okozta károk helyreállítása, valamint a templom külsejének, a tetőszerkezetnek és tetőtérnek a felújítása. Alig lett készen, máris kezdődött egy újabb játszma a kifizetések elmaradásával, ellenőrzésekkel, felülvizsgálatokkal. 2019 nyarán készült el a hivatalos szakmai átadás, és így visszakaphattuk a templomot.

Még egy hajrá

Az átadási örömben öröm is vegyült, hiszen az átadás napján vettük észre a templombelsőben is a gombásodás nyomait. Gyorsan biológiai szakvéleményt kértünk, és annak eredményét látva elindítottuk egy belső felújítás tervezését lépésekre bontva: takarítás, régészeti kutatás, fertőtlenítés, téglapadló lehelyezése. Tövissi Zsolt mellett ebben segítségünkre volt Furu Árpád. A Teleki László Alapítvány támogatásából sikerült megvalósítani úgy, hogy az egyházközség keblitanácsa jelentősen kivette részét a munkából. Gyülekezetünk tagjai, Masek Zsófi és férje, Mordovin Maxim régészcsapatot verbuváltak, akik önkéntes munkában végezték el az ásatást. Így 2020 tavaszán

beteljesült egy álom: a vártemplom felújítását befejeztük. Ősszel egy hálaadó szertartásban kívánunk mindenért köszönetet mondani.

Tovább: hittel, családdal, munkával

Az évek során jó szándékú és segítőkész emberek dicséretei mellett „szakértő” látogatóktól is sok útbaigazítást kaptunk, adott esetben püspök urat is készségesen tájékoztatták arról, hogy miként kótyavetyéljük el a derzsi értékeket. Bár e leírást újraolvassva úgy tűnik, hogy egy hosszú küzdelem naplója, pont a küzdelem teszi az eredményt még értékesebbé, és mondatja azt, hogy Isten áldó segítsége nélkül ez lehetetlen lett volna.

Kellettek hozzá a műemlékes szakmának azok a képviselői, akiknek a hely többet jelentett egy épületnél, és akik a nehéz helyzetekben megfelelő tanácsot tudtak adni. Kellett még hozzá fegyelmezettség, a források elérhetővé tevő segítők, állandó készenlét és ébrenlét, lemondások és határaink ismerete. Az egyházközség keblitanácsa, akik kellő megfontoltsággal, Istent és templomot szerető magatartással ott voltak, ahol és amikor lenni kellett. Kellett hozzá egy olyan család, amely elfogadta, hogy tizenöt éve a parókia épülete és környezete iroda, gyülekezeti otthon és építőtelep. Így lehetett újra és újra rendet rakni, virágot és fát ültetni és hinni egy régi népének átírt sorában: virágoskert legyen Derzs híres faluja, mely kertet öntözze Isten szent áldása!

A kökösi unitárius templom felújítása

FERENCZI Z. SÁMUEL

• Ha azt vesszük alapul, hogy a kökösi unitárius templom felújítása a Budapest–Kökös-távolság, akkor most elméletileg Szebenben lennénk. Eddig autópályán haladtunk, az elmúlt három évben kapott nagyobb anyagi támogatásnak köszönhetően végéhez közelednek az építészeti, szerkezeti és épületvillamossági munkálatok. Jövőtől „leszállunk az autópályáról”, következik egy lassabb haladás, ami alatt konzerválásra és restaurálásra kerülnének a feltárt értékek. Ezzel párhuzamosan gondosan megtervezett, rendszeres épületkövetéssel és a szükségszerű karbantartási munkálatok elvégzésével fenntarthatóbb lesz a most megújuló templomegyüttes.

Kökös a mai Kovászna megye déli peremén, csaknem az Olt és a Feketeügy összefolyásának szögletében helyezkedik el, az említett két folyóvíz közén elterülő Szépmező déli szomszédságában. A falu nevét elsősorban a Feketeügy hídfőjénél 1849. július 2-án lezajlott csata tette ismertté, ahol Gábor Áron hősi halált halt.

A helység északkeleti, néhány méterrel magasabb szélén emelkedik a különálló harangtoronnyal rendelkező unitárius templom.

A templom valószínűleg a 14. század első felében épülhetett, a kései romanika stílusjegyeit viselő formában, patkó alakú, megnyújtott félköríves szentélyvel és rövid, téglalap alakú hajóval, amelyhez valószínűleg a 15. század folyamán sekrestyét, nyugati sarkain pedig ferde, gótikus jellegű támpilléreket is csatoltak. Az épületet a 16. században jelentős mértékben átalakították: a régi, alig 5,5 méteres hosszúságú szentélyt teljesen lebontották és nagyobb építettek a helyébe. A 16. század végén vagy a 17. század

első felében, amikor a kökösi közösség nagy része áttért az unitárius hitre, a feleslegessé vált sekrestyét lebontották és egykori bejáratát befalazták. A mai szószéktől kissé keletebbre megtaláltuk annak a korai, a múlt században elbontott szószéknek az alapját is, amelyhez az északi falon nyitott, kör alakú ablakocska biztosította a világítást. A templom a 18–19. században nyerte el végső formáját. Ekkor épültek a déli és nyugati portikusok, valamint a karzatok, amelyek közül a nyugatinak külső, a déli falon létesített és utólag befalazott bejárata volt, valamint a különálló harangtorony és az alacsony cinteremfal.

Falait, a középkori katolikus templomokra jellemző módon, festett falképek díszítették. A nyugati fal legépebben és legnagyobb felületen megmaradt freskója igazi művészettörténeti kuriózum, hiszen egyike a híres Szent László-legenda egyik ritka székelyföldi ábrázolásainak. A templom és a harangtorony közötti templomkert parkosított részében mintegy félszáz,

inkább a 19. századi, rendkívül változatos anyagot képviselő, főleg népies sírkögyűjtemény fogadja a látogatót.

1954-ben a templomban tűzvész pusztított és a megrongálódott falakon ekkor kerültek napvilágra a középkori falfestmények nyomai. A pusztulás mértéke még a megőrzött, korabeli felvételeken is megdöbbentő: az épület fedélszéke, kazettás mennyezete, berendezése teljes egészében a lángok martalékává vált, kormos falak, gerendacsonkok és törmelékek maradtak csupán.

A sokáig romos állapotban álló épület történetére, későbbi sorsára nézve némileg szerencsés fejlemény volt a középkori emlékek felfedezése, hiszen ezek szélesebb körben is magukra vonták a műemlékvédő hatóság és a közvélemény figyelmét. Ennek eredményeképpen 1962-ben Kónya Ádám tanár, helytörténész, a Székely Nemzeti Múzeum későbbi igazgatója vezetésével került sor első ízben kisebb lélegzetű régészeti ásatásokra és falkutatásra.

Az 1971-ben Debreczeni László, a református egyház referensének vezetése mellett ügyel-bajjal helyreállított, időközben hivatalosan is műemlékké nyilvánított templom – számos más székelyföldi egyházi épületünkhöz hasonlóan – az elmúlt évtizedek során újra leromlott állapotba került, és egyre inkább restaurálásra szorult.

2004–2007 között a Kovászna Megyei Műemlékvédelmi Hivatal munkatársa, Hlavathy Izabella többszöri helyszíni szemle alapján ismételten felhívta a figyelmet a pusztuló értékekre. Az ő hathatós segítségével elkezdődtek az előmunkálatok, hogy a templomegyüttes felkerüljön valamelyik támogatási listára.

Így a kökösi unitárius templom – már két lelkész szolgálati idején is átnyúló – mostani felújítási munkálatai 2009-ben kezdődtek el, amikor a román állam felvette többek között ezt a műemléket is a Nemzeti Restaurálási Programba. Ennek keretén belül elkészült a megvalósíthatósági tanulmány, majd a kultuszminisztérium elfogadta a kivitelezési tervet, de mire a megyei tanács 2011 végére kiállította az építkezési engedélyt, a program leállt.

2010-ben Bordi Zsigmond Lóránd régész végzett kisebb, szondázó ásatást az épület délnyugati sarkánál és a múlt században elbontott, déli portikusz területén.

A kiviteli tervekkel párhuzamosan elkészült több előtanulmány is. Kiss Loránd elkészített egy előzetes falkutatási tanulmányt: ebben említette a még 2003-ban végzett konzerválási munkálatok a nyugati falképeknél, amelyet ő végzett el Pál Péter kollégájával, és szorgalmazza a falképek feltárásának kiegészítését és a restaurálási tervek elkészítését. Továbbá Sárpataky Zoltán a déli ajtókeret restaurálására tett javaslatot szakvéleményében.

A templom belső terét a vargyasi id. Sütő Béla népművész által 1970–71-ben festett 112 darab virágmotívumos kazetta díszíti a mennyezeten, a karzattmellvédeken, valamint a templom belső terének piacát körülvevő padok mellvédjein. Fia, az ugyancsak Vargyason élő ifj. Sütő Béla népművész keze munkája a pompásan kivitelezett szószékkorona, a stílusban hozzá közelítő szószéket pedig a Páván tanító Barabás Zsolt készítette. Az előzetes faanyag-szakvédelmi tanulmány konzerválási, restaurálási munkálatokat siettetett.

2011-ben a felújítási munkálatok tervezett összköltsége 165 000 euróra rúgott, amelyből csak az épületek felújítási munkálatainak kivitelezése 87 000 euró lett volna, a tereprendezés és a villanyhálózatra való kapcsolódás még külön 26 000 euró.

A kutatások, a tanulmányok, a tervezési díjak és a műszaki felügyelet összköltsége 32 000 euró, a munkatelep-szervezés, járulékos, illetve előre nem látható költségek 19 ezer euró összegben voltak megállapítva.

Fekete Márta műemlékvédelmi szaképítész vezetésével készült el a Linea Kft. tervezőiroda irányítása alatt a kivitelezési terv, amely a román Nemzeti Restaurálási Program kiírása miatt csak az építészeti, szerkezeti és épületvillamossági munkálatokat foglalhatta magába. Mivel a Nemzeti Restaurálási Program nem folytatódott, így felkerült ez a terv is a polcra, a többi hasonló sorsra jutott mellé, és várta, hogy majd egyszer...

Elérkeztünk a gondolatbeli térképünkön az országhatárhoz, és várakoztunk...

2015 nyarán a Teleki László Alapítvány szakmai kirándulást szervezett Háromszékre és ezt követően a templomegyüttes felkerült a Rómer Flóris Terv támogatási listájára. Így végre elkezdődhetek a felújítási munkálatok. Előkerültek a 2010-es tervek, és kikértük újra az építkezési engedélyt.

A kivitelező kiválasztása után, 2016-ban első lépésként megerősítettük a templom tetőszerkezetét, új kiképzést kapott az eresz és a lécezés cseréjével, valamint a cserepek átforgatásával felújítottuk a héjazatot. A templom keleti támpilléreit aláfalazással erősítettük meg. 2017-ben következtek – a falazatokban levő magas nedvesedési szint miatt – a tereprendezési munkálatok, védőjárda kiépítése a templom köré és a csapadékvíz felszíni elvezetése. Visszaépült a nyugati portikusz. A templomépületről eltávolítottuk a cement alapú és károsodott vakolatot. A falazatok szövetében keletkezett repedések mentén kicseréltük a falazóelemeket, majd ezt követően hézagosítás és vakolás következett. 2018-ban elkezdődött a templomi bútorzat és a nyílászárók felújítása, valamint a Székely Nemzeti Múzeum elvégezte a régészeti kutatás kibővítését. A feltárásokat követően pontosították az egykori félköríves szentélyzáródás és a sekrestye alapozásának nyomvonalait.

A templombelső nyugati falán már feltárt középkori falképtörödek miatt továbbiak felkutatására került sor, kevés eredménnyel, mivel csak nagyon károsodott, kis felületű, nem értelmezhető falképtörödek kerültek elő.

Az elkészült tanulmány a mai nyugati karzatszint padlósíntjének magasságában határozta meg a középkori templom belmagasságát, és javaslatot tesz a restaurálási terv elkészítésére, valamint a templomhajó belső és külső falképeinek konzerválására.

2018 végén újraterveztettük a templom belső és külső megvilágítását korszerűbb, energiatakarékos világítótestek beiktatásával, valamint a villámhárító rendszert is. Ugyanakkor elkészült a tűzbiztonsági, épületvillamossági terv is, amely alapján a munkálatok befejezése után lehet kérni a tűzoltóság jóváhagyását az épület működtetéséhez.

2019 az építészeti és szerkezeti felújítások befejezésének éve volt. Már befejeződött a templombelső új téglapadlózatának kiépítése, amely látni engedi a feltárt félköríves szentélyzáródást. Végéhez közeledett a tereprendezés és a kerítőfal felújítása is.

Párhuzamosan elkészültek a villanyhálózat korszerűsítéséhez és a templomi padfűtés kiépítéséhez szükséges előmunkálatok. Folyamatban van a harangtorony födémjeinek és sisakjának javítása, egy korszerű villámhárító rendszer felszerelése, valamint falainak vakolása és meszelése.

A beavatkozások tervezésénél és a kivitelezésnél figyelembe vettük az alaposan átgondolt, nemzetközi műemlékvédelmi előírásokat: minimális beavatkozások, az eredeti koncepciók megtartása, az eredeti anyagok állagmegóvása, a korszerű technológiák és anyagok használata és ezek kompatibilitása a hitelesség érdekében.

A Kökösi Unitárius Egyházközség nevében köszönet illeti azt a közel harminc szakembert, akik hozzájárultak az elmúlt évtizedben a templomegyüttes felújítási munkálataihoz: Fogarasi E. Botond (topográfiai felmérés), Linea Kft. munkatársai (építészeti és szerkezeti felmérések), Fekete Tibor, Geminex Kft. (talajmechanikai szakvélemény), Bordi Zsigmond Lóránd, Székely Nemzeti Múzeum (régészeti előtanulmány), Kiss Lóránd, Imago Picta Kft., Pál Péter (falkutatás), Sárpataky Zoltán (kőrestaurálás), Linea Kft. munkatársai (faanyagvédelmi szaktanulmányok), Linea Kft. munkatársai (épületfizikai tanulmány), Bo-

dor Csaba, Linea kft (tartószerkezeti szakvélemény), Fekete Márta, Popovici Aletta, Linea Kft. (építészeti), Ferenczi Z. Sámuel, Popovici Szabolcs, Linea Kft. (tartószerkezet-tervezés), Tódor Géza (épületvillamosság), Hlavathy Károly (gazdasági dokumentáció), Nagy István (topográfiai felmérés, kiegészítések), Sztáncsuj Sándor József, Hőgyes Mihály Huba, Puskás József, Lokodi Alpár Imre régészek, Boér Ilka művészettörténész, a Székely Nemzeti Múzeum (régészeti feltárás és tanulmány), Szakács Tamás (falkutatás), Pap Tibor, Proenerg Kft. (villámhárítás és világítás), Sütő-Bernáth Zsigmond, 2018 (világítástechnika), Részegh András, Tigra Will Kft. (épületvillamossági és tűzbiztonsági terv), Föcze György (asztalosmunka, nyílászárók), Pál Csaba (asztalosmunka, bútortart, kerítőfalkapu, nyílászárók). Külön köszönet illeti még a következő személyeket: néhai Hlavathy Izabella (Kovászna Megyei Műemlékvédelmi Hivatal), Székely János, Józsa Lajos és Bíró Attila (egykori kökösi unitárius lelkészek), Bartha Alpár (jelenlegi kökösi unitárius lelkész), Ilyés János (gondnok), Kökösi Polgármesteri Hivatal, valamint a Magyar Kormány, Miniszterelnökség, Rómer Flóris Terv (támogató), Diószegi László és Rédei Beáta, Teleki László Alapítvány (közreműködő partner), Furu Árpád, Magyar Unitárius Egyház (közbeszerzés, támogató), Édler András-György (ellenmérnök), valamint Hankó Dénes és csapata, MBS Kft. (kivitelező).

Az idei év után már újabb, de kisebb utak körvonala lázódna, amelyek már inkább sugárirányban találhatóak a kökösi unitárius templomtól a gondolatbeli térképünkön. Amit folytatnunk kell közösen, az az épületkövetési és -karbantartási munkálatok.

Ezzel párhuzamosan feladatunk lesz az építéstörténeti tanulmány véglegesítése, a templomi padfűtés kivitelezése, a falképek konzerválása, restaurálása, a templom festett kazettás mennyezetének és a déli bejárat kőkeretének restaurálása, a kerítőfal újravakolása és meszelése, valamint a templom szomszédságában álló, a kökösi unitárius egyházközség tulajdonát képező Serester-udvarház felújítása és hasznosítása.

A várfalvi unitárius templom restaurálása

BARABÁS ZSOLT

• Kedves Olvasó! Jelen cikkem célja, a teljesség igénye nélkül, röviden ismertetni templomunk felújítási folyamatát, az igény megfogalmazásától, az elhatározástól a tervezésig, valamint a pályázat lebonyolítási folyamatán, majd a kivitelezésen keresztül a befejezésig, hogy azok a lelkészek és keblitanácsok (egyházközségek), akik tervezik templomuk nagymértékű felújítását, restaurálását, belátást nyerjenek egy ilyen munkálat előkészítésének formai szempontjaiba, nehézségeibe, buktatóiba, konfliktusaiba, szépségeibe és sikerébe. Hogy egymástól tanulva, egymás sikerének örvendjünk.

Egyházközségünk 2012–2015 között évente jól meghatározott összeget különített el a költségvetésből a templommal kapcsolatos különböző dokumentációk elkészítésére, mint: topográfiai felmérés és telekkönyvezés, előzetes falkutatás és karzatteltárás, kisebb léptékű mérnöki, szerkezeti rajzok stb.

Fontos, hogy az egyházközség tagjai megértsék és tudatosítsák azt, hogy a mai 21. századi jogi és gazdasági körülmények között (a rengeteg kötelező papírmunka, engedélyek stb.) az egyházközségnek nincs lehetősége szakszerűen elvégzett nagymértékű felújítási munkálatokat finanszírozni. Amit viszont tehet, az, hogy felkészül a pályázásra, elkezd időben összegyűjteni és megrendelni a pályázáshoz szükséges dokumentációkat, amelyek sokszor az emberek szemében „kidobott pénz” – de ezek nélkül semmi esély a pályázásra.

Románia Európai Unióhoz való csatlakozását követően, 2007–2013 között útjára indította azt a helyreállítási programot, amely az épített örökségen belül kimondottan a városok A kategóriás műemlékeinek a restaurálására nyújtott támogatást. Ez oly sikeresnek bizonyult, hogy az említett finanszírozási periódus lezárultát követően az EU a 2014–2020-as időszakra ismételten forrásokat biztosított pályázati úton a B kategóriás, kisebb műemlékek helyreállítására. Ezek döntő többsége falusi környezetben, olyan községek

területén helyezkedik el, amelyek anyagi, gazdasági hátterük miatt nem engedhetik meg maguknak, hogy középkori templomukat szakszerűen, nagyobb szabású befektetések révén újítsák fel. Ezért 2014-ben létrejött egy olyan gazdaságpolitikai kezdeményezés, amely félmillió euró lehívását tette lehetővé. Ez az összeg kizárólag olyan műemlékek felújítására volt fordítható, amelyek az imént felsorolt kritériumoknak megfelelnek. (Forrás: Csók Zsolt, *Várfalva unitárius templomának régészeti kutatása*, 2020)

„És Hírám így folytatta: Áldott legyen az ÚR, Izráel Istene, aki az eget és a földet alkotta, hogy ilyen bölcs fiat adott Dávid királynak, aki okos és értelmes, aki az ÚRnak templomot, magának pedig királyi palotát akar építeni. Ezért küldök egy hozzáértő és értelmes mestert, Hírámot, egy Dánból származó asszony fiát, akinek tíruszi az apja. Ő ért az arany, az ezüst, a réz, a vas, a kő, a fa, a piros és kék bíbor, a len és a karmazsin feldolgozásához, a különféle vésetek készítéséhez és mindenféle terv megvalósításához, amivel csak megbízzák, a te mestereiddel és az én urammal, apádnak, Dávidnak a mestereivel együtt.” (2Krón 2,11–13)

Amikor 2015-ben megjelent ez a pályázat, és a pályázati céggel elkezdtek a konzultációkat, rendelkezünk már egy olyan dokumentáció-alapcsomaggal, amit át tudtunk adni egy tervezői irodának, hogy a beavatkozási tervet (románul proiect tehnic – PT) elkészítse. Azon egyházközségeknek, amelyek nem rendelkeztek semmiféle előtanulmánnyal, esélyük sem volt pályázni a pályázati határidő rövid volta miatt. A történet szépsége az, hogy Várfalva községből két unitárius egyházközség adta le a pályázatát: Várfalva és Bágyon, akkor nem hittük, hogy megtörténhet, de a következő évben mindkettőt nyertesnek nyilvánították.

Jó döntésnek bizonyult, hogy 2016 tavaszán egyházközségi kirándulást szerveztünk Székre, ahol megnéztük az uniós támogatásból felújított református templomot, s ahol a református lelkész készségesen és hosszasan beszámolt a felújítási munkálatok folyamatáról, mikéntjéről.

2016 decemberében aláírtuk a pályázató hatósággal a szerződést, amely három évben határozta meg a munkálatok elvégzését. A feladat az volt, hogy a pályázati (konzultációs) iroda irányításával megtaláljuk és alkalmazzuk azt a kivitelező céget, amely rendelkezik kellő szakmai tapasztalattal, műemlékvédelmi engedéllyel, és képes a már meglévő tervek kivitelezésé-

re. Nem tudjuk, hogy Salamonnak mennyi idejébe került, hogy Jeruzsálembe hozza Tírusz királyának építőmesterét, de nekünk a román bürokrácia útvesztőiben közel egy évbe került, az állami törvényeknek megfelelő online pályázati módszerrel meghirdetett licit lebonyolítása és a kivitelező kiválasztása.

Az első meghirdetett liciten négy fővállalkozó adta le a dokumentációt, de különböző okok miatt mind-egyiket ki kellett zárni a licitból. A második meghirdetett liciten ketten vettek részt, ezt a licitet végül egy kisebb árral licitáló kolozsvári székhelyű kivitelező cég nyerte meg, mint fővállalkozó. Bár 2017 novemberében az egyházközségnek már átutalták a számlájára a munkálatok előlegét, és a licit fellebbezési határideje is lejárt, az ezt követő jóváhagyások és engedélyek lassú kibocsátása miatt a tényleges munkálatokat csak a következő évben kezdtük el.

Nehézségeink itt is adódtak. A határidők csúszása miatt az egyházközségnek szembe kellett néznie olyan nagyobb összegű, előre nem látható pénzügyi kiadásokkal, amelyeket saját kasszából sajnos nem mindig lehet fedezni, és ilyenkor nehéz és felelősségteljes feladat források után nézni és kitalálni, hogyan tovább. Fel kell készülnie a gyülekezeteknek, hogy a „hatalmas” pályázati összeg mellett folyamatosan lesznek kisebb-nagyobb kiadások, amit saját erőből kell fedezni.

2018. április 10-én kezdődtek el a tényleges munkálatok. A három év kivitelezési időből egyetlen „kapavágás” nélkül egy év és egy negyed (!) csak papírozással telt el. Ebben az esztendőben a következő munkálatokat végezték el:

- régészeti kutatás és feltárások a templomban (feltárták a régi gótikus templom szentélyzáródását),
- a templom külső és belső falain a vakolat teljes leverése (ezen munkálatok során több római kori faragott kő került elő),
- a templom külső falainak vakolása,
- a villanyhálózat burkolócsöveinek terv szerinti elhelyezése,
- a támpillérek és kőrészletek kőrestaurálási munkálatainak elvégzése,
- a tetőszerkezet kijavítása és új, antik hatásúvá tett cseréppel való lefedése, csatorna felszerelése.

2019-ben folytatódtak a felújítási munkálatok és az ezzel járó igen bürokratikus ügyintézés és pályázati elszámolás, ami sokszor heti rendszerességgel több kolozsvári és tordai kiszállást is jelentett különböző hivatalokba. Az állami törvények szerint a pályázati jogi és pénzügyi felelőse kizárólagosan a lelkész, mindent ő ír alá, mindent ő láttamoz, ez igen nagy felelősség és teher a lelkész vállán. A lelkészeknek számítaniuk kell arra, hogy nagyon sokszor felborul a családi élet megszokott rendje is, hiszen ezekben az években a papi lakon rendszeresen megfordulnak a kivitelezésben részt vevő mérnökök, tervezők, mindenféle szakemberek, és ilyenkor mindent félre kell tenni, abba kell hagyni, hogy a kérésekre, kérdésekre válaszoljunk, egyeztessünk.

2019-ben a következő munkálatokat végezték el:

- külső és belső vakolás,
- teljesen új, korszerű, a követelményeknek megfelelő villanszerelés és lámpatestek felszerelése,
- tűz- és vagyonvédelem megoldása,
- új, festetlen kazettás mennyezet elkészítése,
- központi fűtésrendszer beszerelése,
- a templomtorony faszervezetének felújítása és új bádogozás,
- a templompadok és karzat restaurálása, padolás, kőburkolat lerakása,
- a várfal felújítása, cseréppel való lefedése.

2020-ban az orgona restaurálási munkálatai, külső térkövezés és tereprendezés, valamint egyéb kisebb munkálatok zajlottak.

A közel két éves konkrét kivitelezési munkálatok alatt háromszor volt ellenőrzésünk. A munkálat átadása 2020 februárjában történt meg. Ezzel egy közel hatéves kőkemény munka ért véget, a várfalvi unitárius templom teljes egészében megújulva ismét nyitva áll mindazok számára, akik Istent keresik. Köszönet a tervezőknek, kivitelezőknek, restaurátoroknak.

Remélem, hogy a jövőben egyre többen lesznek azok, akik e szent hajlék értéke és szépségének megtekintése mellett lelki békéjük megtalálásáért és a gondviselő Istenhez való közös imádkozás vágyával is átlélik műemlék templomunk küszöbét!

Sok esztendő néhány szóban

FEKETE BÉLA

• A bágyoni unitárius templom 1809-ben épült, B kategóriás műemlékként van nyilvántartva. Méretében az akkori gyülekezet lélekszámát tükrözi, ugyanis építésekor több mint ezerkétszáz lelket számlált az eklézsia.

Egy kétszáz éves templom Erdélyben nem számít túl réginek, műemlék jellegét is az 1673-ban épült tornya adja, de az idő jelei megmutatkoznak az épületeken is, mint az emberen.

2001-ben a hó súlya alatt a templomtető megregyott, a tornyon egyre nagyobb lyukak tátongtak a bádagon, így ugyanazon évben sóváradi ácsok cseréltek ki szarufákat, cserép alatt léceket, átforgatták a cserepet, s ha a bádogot a tornyon nem is javítottuk ki, de lefestettük, így távolról a szemnek tetszetős maradt a csillogó fődém.

De a nagy gondok maradtak. A nedvesedés a templomban egy méter magasságig húzódott, ezt valamikor megoldották úgy, hogy ha egyméteres a nedvesedés, akkor teszünk rá másfél méteres lambériát.

A torony vakolata nagy darabokban kezdett leválni, a templom átkötő gerendái korhadtak, a deszkázat már nem is létezett, az idő és a szél felemésztette. Ha a szél kifödte a templomot, ami elég gyakran megtörtént, életveszélyes volt a cserepek visszarakása, a gerenda táncolt a padláson. A templom külső falán is meglátszott a múló idő, szintúgy a kerítőfalon. Belülről időről időre újrameszeltük a templomot, ilyenkor a repedéseket is betömtük, így eltűntek, de pár hónap múlva újra megjelentek és továbbrepedtek.

Ilyen „tünetekkel” közeledett a templom kétszáz éves évfordulója. Mint már említettem, a templom műemlék, és Aranyosszék legnagyobb unitárius temploma. A teljes felújítás rég meghaladta a 320 lelket számláló gyülekezet anyagi lehetőségeit. A keblitanácsi gyűléseken örökösen visszatérő motívum volt a templom állapota – hogy mit kell tenni, tudtuk, a hogyannál mindig elakadtunk.

Megoldást keresve Paskucz Viola építészeti tanácsadóhoz fordultam, ő pedig egy tervezőirodához irányított, így 2006-ban elkezdtük a templom restaurálási tervéhez a felméréseket. Akkor azt reméltem, és azzal is kecsegtettek, hogy lesz B kategóriás műemlék-felújításra pályázati kiírás, így indultam, indultunk el. És így elkezdődött a mára sok száz kilót kitevő dokumentáció készítése, ami a kivitelezési tervhez és engedélyekhez szükséges. Az egyházközségnek volt nehezebb időkre félretett pénze, azzal indultunk el, de hamar kiderült, hogy amit mi soknak véltünk, az egy műemlék restaurálási tervéhez kevés, így az aranytartalékhoz is hozzá kellett nyúlnunk: egy kitermelő

cégnek fát adtunk el lábon az erdőből, hogy a tervezést ki tudjuk fizetni, mert a teljes dokumentáció több tízezer euróba került. Bár az ilyen összegek nehezen érthetőek, a gyülekezettől, keblitanácstól minden támogatást megkaptam.

A terv elkészült, a pályázati kiírás elmaradt, így 2009-ben a tervezett nagy ünnepély és falutalálkozó, a tudományos előadások a fel nem újított templomban zajlottak, így ünnepeltek velünk a testvérgyülekezet és a testvértelépülés képviselői. Azért a terv elkészítése nem volt teljesen hiábavaló, mert 2010-ben és '11-ben két alkalommal kaptunk a bemutatott tervre a román kormánytól templomjavításra fordítandó pénzt, és ezzel sikerült a templomot, a tornyot kívülről és a kerítőfalat újravakolni, de az alapprobléma maradt. Ekkor vágunk ki minden fát a templom körül, és vittük el a kamionszámra felgyűlt hordalékot. Másfél métert kellett eltávolítani, hogy a templom alapja újra látható legyen.

Végül 2015-ben kaptam a jó hírt, megjelent a B kategóriás műemlékekre vonatkozó pályázati kiírás. A dokumentáció egy részét fel kellett újítani: amit kispóroltunk 2007-ben, azt most el kellett végezni, így a geológiai vizsgálatot és a régészeti kutatást is.

A templom restaurálásának egyik mellék-, de ugyanakkor legizgalmasabb hozadéka a régészeti kutatás volt. 2015-ben egy Árpád-kori sírt találtunk közvetlenül a templom alapja mellett, benne öt S végű hajkarikával, ebből az egyik aranykarika a 12. századból való! 2019-ben a templom belsejében több hónapig tartó régészeti kutatás zajlott, amit georadar-felmérés előzött meg. Így került elő két előző templom alapja a mostani templomban: az 1338-ban épült templom és egy Árpád-kori templom alapja. Ezek mellett freskótöredékeket és egy régi sírt is feltártak a régészek, utóbbiban egy 1132-ben kibocsátott ezüstdénárt is találtak. Így kaptunk magyarázatot a mai templomban található több, mint hetven írott és faragott kőre: legalább két alkalommal lebontották, bővítették a templomot, és a köveket az új templomba építették be. Ez történt 1809-ben is. Az akkori lelkész, id. Kozma Mihály részletesen megírta a templom építésének folyamatát, a régészeti kutatások eredményeinek fényében érthető az a megjegyzése, miszerint: „Lebontottuk az évezredes templomot”.

2017-ben kezdtük el végül is a templom teljes restaurálását az Európai Unió által finanszírozott pályázati pénzből, amelynek összértéke ötszázezer euró. A múlt értékeinek megőrzése mellett korszerű fűtés került a templomba, az orgona újraépült, modern világítást és a templom körül korszerű vízelvezető hálózat

tot létesítettünk. És mindezt természetesen egy műemlék-felújítási engedéllyel rendelkező cég végzi.

Az egykor veszélyes templomtető padlása ma olyan, mint egy tetőtéri lakás. Az átkötő gerendákat nyolc vasgerendával erősítettük meg. A cikk írásakor a munkálatok még nem fejeződtek be, de ezúton is kifejezzük köszönetünket a tervező és kivitelező csapatnak.

Nem akarok arról írni, mit jelent egy ilyen felújítási projekt menedzselése papként, mennyi vesződéssel, néha mennyi veszekedéssel jár, hány álmatlan éjszakát és újratervezést jelent úgy, hogy végezni kell az összes lelkészi feladatot. Kell egy bátor naivság egy ilyen szabású művelet megvalósításának nekifogni, és amikor kész van, tudni kell szerényen annyit mondani, hogy hála Istennek! Ezúton is meg szeretném

köszönni mindazoknak, akik az elmúlt években melém és a gyülekezet erőfeszítései mellé álltak, kiálltak mellettem, támogattak, ösztönöztek és bátorítottak.

FEKETE BÉLA

Épített örökségünk tisztelete

LŐRINCZI LAJOS

• A székely múlt értékeire alapozott jövő alakítását földi küldetésem fontos részének tartom, beleértve az épített örökség újrahasználatát is. Már gyermekkoromban gyorsabban vert a szívem, ha szülőföldem valamelyik falujában egy szépen megépített házat megcsodálhattam. Ezek a házak mint régi szép arcok tekintettek reám, magas fehér vagy kék homlokukkal, két sejtelmes szemükkel, piros kalapjukkal. Az irántuk való tisztelet csak fokozódott bennem, amikor megtudtam, hogy mind kalákában épültek, és hogy mennyi szeretetet, mennyi jövőbe vetett bizodalmat, mennyi fogcsikorgató szívósságot épített beléjük az összefogás, a megmaradni akarás.

Csehétfalvára kerülve már huszonegy évvel ezelőtt szívdobogva mentem végig a falun, és a házak lelkét megragadva, egykori vagy akkori lakóik után kutakodva álmodoztam arról, hogy mennyire meg kellene ezeket menteni. Mert ezek nemcsak szívós munkával összehordott anyaghalmaz voltak, hanem egy-egy család története, hite és reménysége is.

Természetesen a megtartást a templommal kellett kezdeni, kívül és belül, többször is. Mert az az Isten háza, a közösség lelkének ápolója, fehér tornya a harangokkal a többi ház és a családok öre. A ferde torony a környéken egyedül, mindjárt ötvenéves zsindefedele az ősök sokrétű szakértelméről árulkodik.

Utána az 1898-ban, kúriastílusban épült papi lakás következett, kívül-belül, lépésről lépésre, hosszú évekig, ahogy a pénz engedte. Majd a melléképületek sorra.

Az iskola volt egy nagyobb falat, mert romokban kaptuk vissza. A gyermeklétszám apadása okán közösségi háznak alakítottuk, megjavítva kívül-belül.

Aztán ravatalozót építettünk, hogy a kor igényeinek eleget tegyünk. Igaz, ez temetkezési szokásainkat eléggé átalakította.

A falu közepén kalákában újraépítettük a puskaszint (tűzoltó szín), s miközben fújtuk a régi trombitát, az egykori tűzoltócsapat tagjainak emlékét elevenítettük fel, akik ez új házban helyet kapó régi fecskendő- és társzekeret (királyi adományok 1892-ből) minden héten előhúzták gyakorlatra, de sokszor bevetésre is.

E javítások és építkezések során, amit – valljuk be! – legtöbbször szakértők nélkül, egyszerű mesteremberekkel végeztünk el, mindig igyekeztünk a legnagyobb tisztelettel lenni az egykori építők, a hagyományok és a környezet iránt.

Aztán sok év tevékeny várakozás után tervszerűen tudtuk folytatni a falumentő szándékot. 2006-ban családi részre egy szép, de elég rossz állapotban lévő székely házat vásároltunk meg a paplak közelében. Ezt saját kezemmel hoztam rendbe, ami a lelkészi munka mellett, reggelenként-esténként, két évig tartott. Ebbe akadt bele magyarországi barátaink képzelete, akik megvásárolták, és úgy döntöttek, bekapcsolódnak falumentő szándékainkba. Ők a mi Orbán Balázs-szakértúrás barátaink, akikkel továbbgondoltuk merész ötleteinket, túrázásaink során pedig szórtuk a megmentés szándékait mások lelkébe is. A közvetlen szomszédban az Emma néni házat egy barátunk vette meg, és azt is – enyészetre ítélte, de általunk megmentett sütőházával és fél csűrjével együtt – sikerült gondosan és igényesen felújítani.

Mindezzel párhuzamosan, mivel kezdettől Tordátalva lelkésze is vagyok, ott is sikerült kívül-belül megjavítani az egykor hatszáz léleknek épült templo-

A központ épületegyüttese felújítás előtt...

mot (ma hatvanan vannak!), a visszaszerzett iskolát (ami a szentendrei skanzen unitárius iskolájának mintája lesz), a paplakot melléképületeivel, a düledező kántori lakást, és újjáépíteni, táborozásra átalakítani a használhatatlanná vált csúrt.

2016-ban jött a nagy áttörés, amikor a magyar miniszterelnökség támogatásával lehetőség nyílt arra, hogy egyszerre három házat vásároljunk meg a csehétfalvi paplak mellett. Ezek sok éve lakatlan, elhanyagolt állapotban lévő házak és melléképületek voltak, de nagy potenciállal, amit annak kínáltak, aki lélekkel és reménnyel közeledett hozzájuk.

A mi reményünk a Hagyományos Székely Jövő Központ létrehozása és működése volt. Idősökkel és gyerekekkel egyszerre foglalkozni, a múltból jövőt építeni. Mihelyt megvolt a cél, mindjárt hozzáalakult az egész utcarész. Ebben az évben felújítottuk mindhárom házat, újraépítettük a Gothárd Jenő-féle csúrt, ahová egy mai igénynek megfelelő konyha és ebédlő készült. Tégláit a régi kultúrházból mentettük át kalákában, aminek minden egyes darabjához egy-egy szép érzést és emléket fűztek a jókedvűen dolgozó, múltat jövőbe belemelő emberek. Még abban az évben a legelső házhoz egy csúrt is hoztunk Bencédből (szétszedtük, itt összeraktuk), hogy abban a bennvalóban is teljes legyen a kép. A munkálatokat 2019 tavaszán fejeztük be egy második segítségből, amikor újraépítettük a maradék csűrünket is, a Györffi Dezső bácsitól valót, hogy ott újabb huszonnégy személynek biztosítsunk komfortos szállást.

A házakban, csűrökben minden megőrizhető megtartottunk, helyreállítottunk, felhasználtunk. Különösen a gerendás mennyezetek, az ajtók, ablakok voltak épek. A házak tetőanyagát csak javítottuk, s ha kicsit hajlott is volt itt-ott, az csak javított az összhatáson. Természetesen a régi cserép maradt, amit Kőhalom mellől és Szentmihályról vásárolt régi cserepekkel pótoltuk. A csűröket újra kellett építeni, mert nem volt alapjuk. Égi csoda, hogy hogyan tudtak száz évig megállni pár kövön! De méreteikben, anyagjukban, kinézetükben igyekeztünk minél hitelesebben megtartani.

Ma ezeket a lakóházakat gyermek- és ifjúsági táborok fogadására használjuk (kivéve ezt a járványos időszakot). Szinte érzem e házak háláját, amelyek, mint a mesebeli megtapasztalt kemence, düledező állapotból ismét hasznossá, a gyermekek, fiatalok, felnőttek otthonává váltak. Kicsit furcsa néha arra gondolni, hogy abban a helyiségben, ahol tehének laktak, ma gyermekek játszadoznak, étel készül a konyhában, vagy hogy az udorban [szénapadlason], ahová én magam is segítettem szénát felhánytani Jenő bácsinak, most emberek alszanak. De nagyon jó érzés, hogy e falurészben minden megszépült, a régi újjá vált, ismét hasznossá, reményeink szerint az előregedett falu benépesülésének motorjává.

Mondanom sem kell, hogy ez a sok építés hihetetlen energiát és odafigyelést igényelt – megkeresni a megfelelő mestereket, megmagyarázni, hogy miért fontos a régi anyag, a régi forma, úgy beosztani a forrásokat, hogy az mindenre elég legyen, s úgy végigjárni a bürokrácia örvényes táncát, hogy pont olyan legyen az eredmény, amilyennek álmodtuk.

Most, amikor (nem e járványos időszakban!) alkalmanként százharminc gyermek futkos a jó falusi levegőn a házak között, s tanulja újra a székely örökséget, életet lopva a falu mélyülő csendjébe, most, amikor minden nap délben, a csűrkonyhából elindul közel száz ebéd a környék tizenkét falujába időseknek, egyedül élőknek vagy éppen keményen, jövőnkért dolgozó embereknek, hálával gondolok vissza a megtett útra. Hálát adok Istennek, aki ezt a szép feladatot adta nekünk – az építés feladatát, köszönetet mondok támogatóinknak (kiemelve Magyarország Miniszterelnökségét, a Nemzetpolitikai Államtitkárságot, a Bethlen Gábor Alapot), mestereinknek, akik segítettek abban, hogy e házak-csűrök új életre keljenek, és mindazoknak, akik ez egyre embertelenebbé váló világban Isten állandó segítségével itt, e kapun belül, mindig emberül helytállnak. Tudom és érzem, hogy a Hagyományos Székely Jövő Központ nemcsak az egykori építők iránti hűséget, hanem az általuk formába öntött alázatot, mértékletességet és bizodalmat is továbbviszi.

... és után

Az árkosi egyházközség épített öröksége

FERENCZI Z. SÁMUEL

• Hiszem, hogy az alaposan átgondolt, rendszeres karbantartási munkálatok mellett egyházi épületeink folyamatos javítása és ez által értékeinek jobb megismerése és megóvása eredményesebb, mint rövid időn belül annak teljes felújítása. Rohanó világunk gyors és lendületes épületfelújításokat vár tőlünk. Mégis, mint ahogyan kertünkben éves rendszerességgel elvégezzük a teendőket, úgy kellene forduljunk épített örökségünk felé is. Igyekszünk nem módosítani a ránk hagyott értékeken. Ahogyan kertünkben sem vágjuk ki az ősi fákat, és nem ültetünk helyettük tájidegen növényeket, úgy egy régi épület részletein sem változtathatunk.

Az árkosi egyházközség „kertjeiben” van bőven mit gondolni. A község központjában, a több mint két hektár beltelken, 2336 négyzetméter alapterületen van tizennégy épület, majdnem ezer méter kerítéssel körülveve. A legrégebbi „fa” a templom várfalai és ötszög-re épült bástyái, amelyek már majdnem négyszáz évesek, de van négyéves, „fiatal” tornác is a paplak előtt. Vegyük őket sorjába, az „idősektől” a „gyerekekig”.

Feltehetően 381 évvel ezelőtt, de valamikor a 17. század elején a már elbontott régi templom feltételezett védőfalát az olasz mesterek által kiépített nagyváradi vár mintájára szabálytalan ötszögű, szegletein olaszbástyákat utánzó, alsó szintjein nagyobb lőfegyverek számára készült, szegmentíves záródású lőrészekkel ellátott saroktoronyokkal megerősített, falain lappancsos és fordított kulcslyukú lőrészekkel, szurokontókkal, belülről védőfolyosóval ellátott várrá építették át. A várba való bejárást a déli bástya keleti falán lévő nyílás biztosította, amelynek udvar felőli belső bejáratát felhúzható faajtóval látták el. Az építkezések befejezésének évét a keleti védőfal külső vakolatán fennmaradt évszám és az északkeleti védőbástyán még a 19. században is olvasható 1640-es évszámok jelölhetik.

190 évvel ezelőtt, 1830. június 3-án befalazták a (kapu és egyben) harangtorony alatti, a várba való bejárást biztosító boltíves bejáratot, és elkészült a déli várfalra vágott cinteremkapu. 1830. június 4-én faltörő kossal elkezdték a szentély visszabontását. Június 5-én az eklézsia arról is döntött, hogy a várfal déli és nyugati falait teljesen visszabontják és újjáépítik, a templomot pedig déli irányban egy öllel megszelesítik. Június 7-én a nyugati karzat és az orgona lebontására és kihordására került sor, ezzel párhuzamosan a kőművesek a templom keleti részének alapozását is megkezdték. Június 8-án Árkos gótikus templomát, az északi falrész alapozásának részbeni megtartásával, a földig visszabontották. (Ez a gyakorlat a mai műemlékvédelmi szempontok szerint már nem tekinthető helyesnek.)

1831. június 8-ig elvégezték a teljes templombelső falainak vakolását. Az eredeti tervek szerint a templom keleti végébe is karzat épült volna, a keleti fal ablakától délre. A korabeli gondnok, Barabás János külön jegyzőkönyvet vezetett a templom építéséről *Emlékeztető feljegyzése az Árkosi Unitárium új Templom építésének, 1831* címmel, amely részletesen beszámol a templomépítés folyamatáról. A kéziratos emlékkönyvben az akkori jegyző a következőket jegyzi be: „Szombaton az az october 8-án, megírom sok festékkel és szerszámmal az első tornácra ezen sorokat: In Honorem Solius Veri Dei Extruxit Ecclesia Unitaria Arkosensis-1831.”

1832. október 16-án került sor az asztalosmunkák kivételével elkészült épület átvételére. 1833. május 27-én a templom berendezése új szószékkoronával egészült ki, amelyet Daniel Elekné Cserei Krisztina Marosvásárhelyen készíttetett el. 1833. július 14-én a templomszentelésre Barabás Áron felsőrákosi lelkészesperes és Sárdi Sámuel helyi lelkész jelenlétében került sor, az orgonán Nagy István szárazajtai iskola-mester-kántor játszott.

178 évvel ezelőtt, 1842 februárjában az új harangtorony előkészületi munkálatai elindultak: a helyiek részéről közel ezer rénes forint adományra érkezett ígélet, a község pedig ötven szál építésre szolgáló cserfát előlegezett meg a toronyra. 1842 márciusában Szakács Mózes ácsmester és a korábban több háromszéki templom, valamint Csíkszék somlyói székházának építését is elvégző kantai Hübner Ferenc kőműves pallér jelentkeztek a torony megépítésére. Az 1000 rénes forint munkadíjra megkötött szerződésben előírták, hogy „a torony a föld színétől 9 öl magos légyen”, továbbá, hogy „a régi torony helyire úgy építessék, [hogy] 3 öl és egy láb lévén mindenfelé az átmérője, hogy a régi torony fundamentumát egészen ki kell ásni és hányni, s mindaddig, míg ép új földet ér, ásattassék.” Az új harangtorony alapkövének letételére és az egy német öl mélységű, 3 öl szélességű, 3 sing széles vastagságú, négyszögű alapra tervezett, vasbotokkal megerősített, mésszel készült kőalap megépítéséhez június 6-án kezdtek.

1843 márciusában a helyiek 86 szekéren összesen 11 650 téglát szállítottak Prázmárról. A május folyamán újrakezdett munkálatok során a korábbi 8-9 helyett legtöbb négy kőművesből álló csoporttal dolgoztak, az egyháztagok közül ugyanakkor naponta 20-25-en segédkeztek a munkában. 1843. július 3-án a torony kőfalainak építése befejeződött. Szeptember közepén felállították az árbócfát a végén levő bádoggal együtt, amelybe emlékiratot is helyeztek. A

bádogtető a „hólyaggal” együtt október 15-ére, a harangszék 20-ára készült el, a harangokat a sepsiszentgyörgyi reformátusoktól kölcsönzött kötéllel fel is húzták a toronyba. A hónap végére a cserepezéssel is végeztek. Hübner Ferenc pallér 1844 májusában elvégezte a harangtorony falainak vakolását, meszelését, a toronyóra festését az iskolamester vállalta. A külső falakra a következő feliratok kerültek: a keletre „Nints több Isten csak egy”, a déli oldalára pedig: „Épült buzgo áldozatokból”. 1844. június 9-én az új harangtorony munkálatai befejeződtek.

129 évvel ezelőtt gyűjtést szerveztek a most is álló paplak megépítésére. 1892 februárjában elfogadták a Csipkai János erdőmester által készített terveket, és ugyanezen év végére be is fejezték az épületet. A mai nyárikonyha a régi paplak konyhájának megtartásával részben fennmaradt. Az 1830-as évek elején – a jelenleg is álló templom építésének ideje alatt – az istentisztelet a papi telken álló csűrben folytak, amely már nem azonos a mai csűrépülettel.

114 évvel ezelőtt, 1876 őszén már az újonnan felépült községi iskolába járhattak a falu gyermekei. Napjainkban közösségi házként működik, itt kapott helyet az ifjúsági egyesület és a nőszövetség, itt van az árkosi fúvószenekar próbaterme, itt zajlanak az egyházközségi tevékenységek, vallás- és zeneoktatás, itt működik a lelkészi iroda. Az egykori unitárius felekezeti oktatás a mai iskola régebbi épületében volt.

106 évvel ezelőtt, 1914. április 10-én a keblitanács elhatározta a kántori lakás bővítését (az út felőli két szoba 1804-ben épült). A tervrajz elkészítésével Galbács Jánost bízták meg ötven koronáért. 1920-ban Malmos Andor újratervezte az épületet, amely még abban az évben elnyerte mai formáját. Ezen a telken 113 évvel ezelőtt, 1907-ben istállót is építettek elődeink. Volt egy csűrépület is, amelyet a kétezres évek közepén lebontottak és faanyagát a vártemplom gyilokjárójának visszaépítésére használták.

83 évvel ezelőtt, mivel az egyháztársadalmi, gazdasági és kulturális szervezetek gyűlésezési hely nélkül maradtak, az egyesületi élet a faluban két évig teljesen megbénult. Ez készítette az egyházközség vezetőit arra, hogy egy közművelődési ház felépítésével

foglalkozzanak. A gyűjtés Árkos egész népét lázba hozta, Végh Benjámint lelkész lemondott az építés javára egyéves jövedelméről (20 000 lejről), 55 000 lej gyűlt össze. A nőszövetség a falut tizenkét körzetre osztotta, és pénz- és tojásgyűjtést szerveztek, ezzel párhuzamosan mulatságokat, bálokat, disznótoros vacsorákat, teaestélyeket tartottak, a jövedelmet a művelődési ház építésére fordították. A gyülekezési tilalom nem tudta megakadályozni a gyűjtést, így 1937 novemberében használatba tudták adni a felépített művelődési házat. A Népház – ahogy nevezték – Grossmann Erich marosvásárhelyi építész-mérnök tervei alapján készült, felavatására csak 1943-ban került sor. Ma az épület fenntartása túlnő az egyházközség teherbírásán, ezért a faluközösséggel közösen használják. A kulturális események szervezése mellett más elképzelések is vannak az épület hasznosítására, mint gyerektáborozó hely vagy vendéglátó egység, de ehhez közös összefogás szükséges a helyi önkormányzattal és az egyházközzel.

Az elmúlt években sikerült a teljes várfalszakaszt felújítani és cseréppel lefedni. Folyamatban van a bástyaszintek kialakítása, ahol helyet kap majd az egyházközséget bemutató kiállítás, és nyáron táborig szálláshelyek lesznek biztosítva benne. A felmérési rajzok elkészítését, illetve a régészeti és talajmechanikai előkutatásokat követően, jövő év elejére a cél a teljes vártemplom felújítási terveinek elkészítése.

Idén folytatódnak a templom kutatási munkálatai. A falkutatások révén kiderült, hogy kívülről a meszes-cementes vakolaton három rend fehér színű meszelés van. Belül, a négy rendbeli meszelés mellett, szekkó stílusú díszítés került elő a szószékfeljáróban, valamint kiderült, a pillérfők virágdíszítése zöld színű volt. A délnyugati bástya sarkainál is került elő szekkó stílusú külső díszítés. A várfalakon több helyen még fellelhetők feliratok és az 1639-es évszám. Sok jel arra enged következtetni, hogy valamikor a délkeleti és a délnyugati bástya között volt a déli várfalszakasz.

A földradaros felmérés eredményei összességében számos kutatási kérdés megválaszolására adtak lehetőséget, illetve térbelileg lehatárolták a földalatti alapozások helyét, noha néhány esetben további kutatás szükséges bizonyos építéstörténeti kérdések megerősítésére. A 17. század eleji, félköríves szentélyzáródású templom pontos alaprajza ismertté vált, azonban az ezzel egykorúnak feltételezett sekrestye, cinterem-árok vagy kerítőfal nyomát nem sikerült azonosítani. Az ötszög alaprajzú védőfalhoz, feltételezhetően annak déli oldalán, egy kaputoronyt is építettek.

E munkát nagyban segítették Csáki Árpád művészettörténész *Az árkosi unitárius vártemplom építéstörténete* és Márk Attila *Az Árkosi Unitárius Egyházközség története* című írásai, amelyek levéltári, adattári és szakirodalmi kutatások alapján vázolták fel az épületek történetét.

Az árkosi unitárius kultúrház 1940-ben

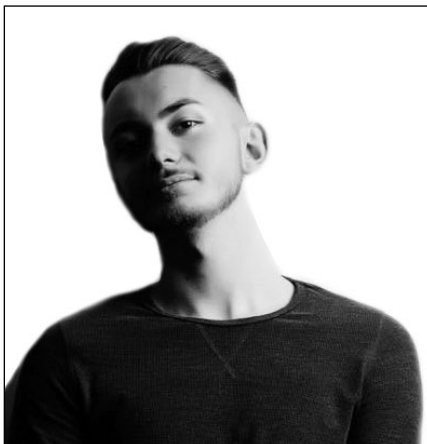
Formabontó ballagás

BÍRÓ SÁRA GYÖNGYVÉR

• 2020 júniusa a tanév végét a világjárvány miatt életbe léptetett szabályozások miatt nem a megszokott módon hozta el. Tizenkettedikes diákokat kérdeztünk a járvány miatt megváltozott iskolai életükről, a közösségeik alakulásáról és az elmaradt ballagásról.

Mi, akik a hagyományos módon ballagtunk, tudjuk milyen élményt jelent az elválás rítusának e formája. Egyesek talán már a soka-dik lezáráson, elbúcsúzáson, kiscsengetésen, diplomaátvételen, osztálytalálkozón is túlvannak, így többször is átélhették azokat a hagyományos mozzanatokot, amelyeket a ballagás fogalmához kapcsolunk. Ez nem csak egy alkalom, hiszen már a tizenegyedik iskolai nyári szünetben megsejtjük, hogy az az utolsó olyan nyár, amikor szabadok vagyunk. Megsejtjük azt, hogy a következő év különleges és az egyik legintenzívebb lesz. Egyszerre készülünk az elbúcsúzásra és valami újnak az elkezdésére. Az utolsó iskolai évben nemcsak osztályközösségünktől és tanárainktól búcsúzunk el, hanem a teljes iskolai és talán gyermeki lét-től is. Az idei év végzősei kimaradtak ennek a meglepetéseket, izgalmakat és kérdéseket rejtő évnék a méltó lezárásából, a ballagási élményt az online kapcsolattartás, a szabályok közé zárt találkozások és az alkalmazkodás egy eddig ismeretlen szintje váltotta fel.

Farkas Ábel, a Baróti Szabó Dávid Technológiai Líceum végzős diákja arról mesélt, hogy mennyire megterhelő volt az elmúlt időszak a bezártság, az ingerszegény környezet, a tanári segédeszközök és bizony a motiváció hiányában: „Számomra a járvány miatt kialakult helyzetben talán a legnehezebb a bezártság volt, az, hogy teljesen elkülönültem a külvilágtól, a karantén ideje alatt egyetlen egy-

szer se mentem el otthonról...” – mesélte Ábel. „Nem pont a ballagás a legfontosabb dolog, ami miatt aggódni kéne” – mutatott rá Ábel, hiszen a megváltozott tanulási rendszerben nagy kihívást jelentett számára a tanulás és a motiváció megtalálása, hogy fel tudjon készülni a közelgő vizsgákra. Ugyanakkor a közösségi élmények megélésének elmaradása, a baráti körében eltöltött percek, az elmúlt négy év emlékei fognak a legjobban hiányozni neki. Ábel azt üzeni a fiatalabb diáktársainak, hogy használják ki az időt, mert egy pillantás alatt elérkeznek ők is a ballagás mozzanatához: „Élvezzétek ki a diákéveket, merjetez nyitni nagyobb dolgok felé, mert az elpazarolt időt soha senki nem fogja tudni visszaadni nektek, és sajnos erre akkor fogtok igazán rájönni, amikor halljátok az iskola harangjának, csengőjének hangját, ti pedig vonultok le azokon a lépcsőkön, ahol négy éven át cipeltétek a táskákat tele könyvekkel és emlékekkel” – zárta gondolatait Ábel.

Tódor Eszter, a Berde Mózes Unitárius Gimnázium tizenkettedikes diákja elmondta, hogy az iskola bezárását követő időben sokszor jelen volt életében a kétely, hiszen egy eddig ismeretlen helyzettel kellett megbarátkoznia. A bizonytalanságot majd felváltotta

az a lehetőség, hogy időt „nyert” a tanulásra. „Az új helyzet mindannyiunk türelmét, kreativitását, kitartását próbára tette. A kezdetekkor kettős érzés volt bennem: örvendtem, hogy plusz időt kaptam az érettségire való felkészüléshez, ugyanakkor néha félelem jelent meg bennem, hogy hogyan fogok tudni helyt állni ebben az embert próbáló időszakban” – vallott érzéseiről Eszter. Lelki feltöltődést és megerősítést jelentett számára az iskolalelkészek hétfői áhítattartása, amit ugyan csak online tudtak megtartani, mégis ezek a hétfői alkalmak erőt adtak a berdés közösségnek. „Szomorú-

ak és csalódottak voltunk, hiszen ez az érzelmi mérföldkő kimarad életünkéből, amelyet utólag sajnos nem lehet már pótolni. Csupán a hiányérzet maradt meg lelkünkben, amely megváltoztathatatlan marad mindörökre” – mondta Eszter az elmaradt ballagás kapcsán. Végzősként köszönetet mondott tanárainak azért, hogy mindig önzetlenül segítettek, támogattak, bátorítottak minden diákot, „az utánunk következőknek, pedig kitartást kívánok, és sok örömteli pillanatot a diákévekben” – fogalmazott Eszter.

Vida Ferenc, a Berde Mózes Unitárius Gimnázium érettségire készülő diákja válaszában kitért

arra, hogy a járvány miatti megszorítások bevezetésekor örült annak, hogy időt nyert a felszusszánásra, hogy majd újult erővel tudjon felkészülni az érettségi vizsgákra. Számítógépes, online segítséggel tanárai ellátták a mindennapos tananyaggal, de úgy érezte, hogy az otthontanulás mentálisan sokkal fárasztóbb, mint az iskolába járás. A ballagás elmaradásának hírére lesújtónak találta, hiszen kisiskolás kora óta a gimnázium diákja, látta és részt vett a felette lévő évfolyamok elbúcsúztatásán: „...úgy vártam ezt az eseményt, hogy ezt a tizenkét évet megkoronázzuk”. Ferencnek volt szerencséje tizenegyedikes korában részt venni a végzősök ballagásán, gitárjával kísérte a ballagó diákokat, akik szerenádoztak a tanároknak, közösen énekeltek, részese lett a tavalyi búcsúzásnak, így lelkileg már igen várta saját ballagását az osztálytársaival, barátaival. Idén sajátos, de mégis szimbolikus elbúcsúzás jutott az ő évfolyamának, amely megpróbálta visszacsempészni a hitet a diákok lelkébe: „...ha egy pillanatra is, de azt éreztem, hogy valóban ballagok, én is megkoronáztam az elmúlt tizenkét évet” – vallotta Ferenc. Számára is a megszokott közösség, a barátai fognak a legjobban hiányozni, kimondott célja, hogy a jövőben is összetartsa a középiskolai baráti társaságát. A fiatalabbaknak azt üzeni, hogy fel a fejjel, bízik

abban, hogy a következő generációknak már nem kell átélnie, hogy megfosztják őket az elballagás örömetől. Tanárainak pedig külön köszöni, hogy „a karantén ideje alatt is tartották bennünk a lelket... köszönöm, hogy annyit tanulhattam tőlük”.

Lukács István, a János Zsigmond Unitárius Kollégium végzőse elmondta, hogy az új helyzetnek először örült, hiszen több időt tölt-

hetett otthon, viszont ahogy a helyzet egyre bonyolódott, és kérdésessé vált már a ballagás is, nála is felütötte fejét a bizonytalanság érzete. István is megpróbálta a lehető legtöbbet kihozni az adott helyzetből, időt fordított a tanulásra, családjára és az otthoni teendőkre is. „A barátokkal szinte minden nap tartottuk a kapcsolatot videóhíváson keresztül, viszont hiányzott az, hogy fizikailag is találkozzunk, egymás mellett ülünk és nevéssünk” – fejtette ki István. Az erős osztályközössége sokáig bízott abban, hogy meg lehet szervezni a ballagást, azonban az események alakulásával nyilvánvalóvá vált, hogy ez hiú ábránd marad. István elmondása szerint azt érezte, hogy „ez a négy év nem lesz lezárva, hanem nyitott marad, mintha örökké tizenkettedikesek maradnánk”. Összetartó osztályközössége viszont eldöntötte, amint lehetségessé válik, akár szeptemberben is, valamilyen formában megtartják majd a ballagást. A karantén alatt István is sokat tanult magáról és a világról:

„...eddig nem értékeltém azt, amim volt. Hiányzott az osztályközösség, és soha nem hittem, hogy ezt fogom egyszer mondani, de hiányoznak a tanárok és maga az iskola is a hangulata miatt” – majd hozzátette, hogy mekkora nagy örömet jelentett számára, amikor véletlenül összefutott tanáraival és iskolatársaival. A kisebb osztályosoknak István azt üzeni, hogy minden rosszban van valami jó, ezzel a lendülettel érdemes életükre, iskolás éveikre tekinteniük: „A jót kell keressük, és azt kell meglátnunk, milyen jó, hogy megint az osztálytársaimmal lehetek, megint együtt lehetünk, nem pedig azt, hogy megint iskolába kell menni, ahol sok tanulás vár rám”. Köszöni osztálytársainak az elmúlt négy évet és tanárainak a sok életre nevelő leckét.

Zsigmond Hermína, a János Zsigmond Unitárius Kollégium tizenkettedikes diákja kérdéseinkre válaszolva kifejtette, hogy számára a járvány miatt kialakult helyzet számos új élettapasztalatot és fejlődési lehetőséget nyújtott. Nemcsak megtanult alkalmazkodni az online tanuláshoz, hanem megtanulta megtalálni a motivációt a megváltozott mindennapokhoz, és megtanulta átértékelni a dolgokat, fontossági sorrendet felállítani, mindezekben a hiányérzet volt leginkább segítségére, amelyet átélt idén tavasszal. Tizenkét évet töltött a kollégiumban, így sok generációt látott már felnőtté válni, végigkísérte őket ezen a hosszú úton, amelynek a végén közösen énekel-

ték a ballagás dallamait, közösen búcsúztak el és engedték el egymás kezét. Akkor azt gondolta, hogy majd a ballagás napján ő is ünnepelőben lép be a templomba, ahol szülők és tanárok várják a végzősöket, és elképzelte, hogy mire gondolt volna: „miközben pedig mi bátoritanul lépkedünk helyünk felé, végigfuttatjuk emlékeinket, és rájövünk arra, hogy talán utolsó lépéseink is pont annyira nehezek és bizonytalanok, mint az elsők, hogy pont annyira félünk az ismeretlentől, mint ezelőtt tizenkét évvel.” De az élet közbeszólt, és nekik valami új jutott: „egy olyan nehézség, amely talán az életre nevel minket,

hiszen ránk maradt a búcsú terhe, és saját lelki erőnket összegyűjtve hátra kellett hagynunk diákénünket úgy, hogy nem is lehetünk egymás mellett, egy szoros ölelést vagy egy sírás miatt kissé hezitáló, de mégis őszinte mosolyt nyújtva” – vallotta Hermina. Majd reménykedve folytatta: „nekünk nem a május lesz a búcsú a hónapja. Nekünk az ősz lesz a kezdés és a vég pillanata. Megtörtük a körforgást, és újítként szeptemberbe kapaszkodva bízunk az örök búcsú hagyományos, de mégis új szertartásában.” Hermina zárszóként azt tanácsolja a kisebb iskolatársainak, hogy élvezzék ki az iskolában

töltött időt, „mert a változások oly gyorsan következnek be, és egy szemrebbenés alatt összeomlik saját, igaznak hitt világunk. Ahhoz pedig, hogy majd emlékekbe kapaszkodjunk, először meg kell azokat teremteni...” – bár az ő szerepük a jelen helyzetben az volt, hogy újítk legyenek és példát mutassanak a jövő generációnak, abban bízunk, hogy a többiek majd a hagyományos ballagás élményét élhetik át.

Kívánjuk nektek, kedves ballagók, akik a 2019–2020-as tanévben akaratotokon kívül váltatok különleges végzős nemzedékké, hogy maradjatok mindnyájan örök boldog újítk!

IN MEMORIAM

Kiss-Pap Ilka

1946. január 9-én született Alsó-Bencéden, földbirtokos nagyszülők és szülők sarjaként. A származásából fakadó „kulákgyermek”-stigma a későbbiekben akadályozta és késleltette az iskolai tanulmányai kiteljesítésében. Két testvérrel együtt a szülőfaluban nevelkedett, az általános iskolát is itt járta. Középiskolai tanulmányait a székelyudvarhelyi Mezőgazdasági Szakközépiskola könyvelői szakán kezdte. Kezdő könyvelőként Kobátfalván nyert állást. Fiatalon férjhez ment, és Csíkszeredába költöztek. Huszonnégy éves korában született egyetlen lánya, Erika. Fiatal édesanyaként jelentkezett a város elméleti líceumának esti tagozatára, ahol középiskolai tanulmányainak érvényt szerezve érettségizett. Ez akkoriban nemcsak egy hosszú szellemi törekvés végét, de a társadalmi előítéletekkel szembeni küzdelem sikerét is jelentette egyben egy kulák származású ifjú számára. Kenyérkereseti lehetőséget a csíksomlyói gabonaraktárnál talált. Az itt kialakult munkaközösséggel élete végéig szolidáris kapcsolatot ápolt. Majd' húszéves

első házassága zátonyra futott. Ezt követően egyedül nevelte lányát. 1990-ben házasságot kötött Kiss Ákos recsenyédi unitárius lelkészszel. A kölcsönös szeretet és tisztelet jegyében mindketten felvették egymás családnevét. Második férje haláláig a homoródmonti Recsenyéd lett élete kiteljesedésének egyik legértékesebb állomása. Könyvelőként Homoródszentmártonban dolgozott, fennmaradó idejének egészében pedig mint lelkészfeleség a közösségépítés szép és nemes ügyeit vitte előre. Nőszövetséget alapított, színdarabok szervezésében segített, kapcsolata-

tokat teremtett és ápolt. 2006-ban, férje halálát követően visszaköltözött lánya közelébe, Csíkszeredába. Itt unokái, Zoltán és Zsolt születésének és nevelésének örömeiben osztozott lánya családi közösségével. Nyugdíjasként mindvégig aktív tagja volt a csíkszeredai egyházközségnek, ahol a templomépítés álmának megvalósítása mellett a nőszövetségi szervezetnek, valamint a kiskórusnak is oszlopos és nélkülözhetetlen tagja lett. 2020. június 7-én, egy sürgősségi jellegű orvosi beavatkozást követően, a műtétből való felépülési szakasz kezdetén szerető szíve megállt. Szerzteágazó és színes élete emlékezett kilenc lelkész és egy nagyon összetett, a szélrőzsa minden irányából összesereglett gyülekezet kísérte őt a csíkszeredai Kalász negyedi temetőben az utolsó útjára. A szertartást az e sorokat író csíkszeredai lelkész végezte, búcsúztatót mondott Makkai-Ilkei Ildikó bencédi, Nagy Adél recsenyédi és Ilkei Árpád vargyasi lelkész, a nőszövetség részéről pedig Miklós Boglárka. Pihenése legyen csendes, emléke az őt szerető szívekben áldott!

SOLYMOSI ALPÁR

Bíró Mihály

Bíró Mihály nyugalmazott lelkész hosszas, de hittel és türelemmel viselt betegség után 2020. június 21-én, 76 éves korában elhunyt.

1944. december 4-én született Siménfalván. A Protestáns Teológiai Intézet Unitárius Karán szerzett 1973–1977 között unitárius lelkészi oklevelet. Teológiai szakvizsgát 1977-ben, lelkészképesítő vizsgát 1978-ban tett. 1981-ben szentelték unitárius lelkésszé a Brassóban tartott zsinati ülésen. 1979-ben kötött házasságot Györfi Erzsébettel, két fiuk született, Mihály és József. Lelkészi szolgálatát 1977-ben kezdte Székelyderzsben, gyakorkló segédlelkészi minőség-

ben. 1978–1996 között Firtosmar-tonosban, 1996–2010 között Alsóboldogfalván szolgálta egyházát rendes lelkészként, nyugdíjba vonulásáig. 1989–1998 között a Tor-dátfalvi Egyházközség beszolgáló lelkésze volt. 1997–2008 között a Székelykeresztúri Egyházkör pénztárnoki tisztségét is betöltötte.

Nyugdíjba vonulását követően Székelykeresztúron élt feleségével, a helybéli egyházközség tagjaként. Súlyos betegségét, több műtétét nagy hittel és a tőle megszokott humorral viselte, szerető családja gondoskodásától körülvéve.

Igaz lélekkel, tiszta hűséggel, cselekvő szeretettel szolgálta családját, egyházát és népét egész életében.

Temetése 2020. június 23-án, 14 órától volt a székelykeresztúri timafalvi ravatalozóból a helyi temetőbe.

LŐRINCZI LAJOS

Id. Bordi András

2020. május 8-án megdöbbenéssel fogadtuk a hírt, hogy tragikus hir-

telenséggel elhunyt Id. Bordi András, a Küküllőszéplaki Unitárius Egyházközség gondnoka.

Id. Bordi András 1954-ben született Küküllőszéplakon. Tanulmányait szülőfalujában kezdte, majd Nagyenyeden folytatta, autóméchanikusnak tanult. 1987-ben kötött házasságot Bicsak Ibolyával, akivel 33 éven keresztül voltak egymás társai jóban, rosszban. Házasságukból két gyermekük született, András és Ibolya. Jó mesterember volt, aki mások kérését önérdeke elé helyezte, sokszor saját munkáját félretéve igyekezett másoknak segíteni. Harminc éven keresztül volt az egyházközség gondnoka. Ott volt a gyülekezet-

ben szolgáló lelkészek mellett, dolgozott, tervezett, hű volt a kevésen is. Mindig szíven viselte a tempom, a kis közösség sorsát.

Temetési szertartására 2020. május 10-én, szűk családi körben került sor, a küküllőszéplaki unitárius temetőben helyeztük örök nyugalomra. A gyászban is hálát adunk Istennek az ő életéért, három évtizedes szolgálatáért.

Hiszem, hogy Isten így fogadta vissza lelkét: „Jól van, jó és hű szolgálom, a kevésen hű voltál, sokat bízik rád ezután”. A hű szolga lelke ott pihen Isten közelségében.

Pihenése legyen csendes, emléke áldott.

SZÁSZ TÜNDE

A 2020. évi kalendárium rejtvenypályázatának eredményhirdetése

A rejtvenypályázatra 24 helyes és 15 hibás megfejtés érkezett. Idén a helyes megfejtést beküldők között három értékes ajándécsomagot sorsoltunk ki. Első helyezett **Máté Csilla** Homoródszentpéterről, akinek nyereménye: *Unitárius ösvény* című CD, Gaal György *Unitáriusok a Házsongárdi temetőben* és *A múzsák és erények kertjének őre* című kiadványai, illetve Gellérd Imre *Négyszáz év unitárius prédikációirodalma* című kötete. Második helyezett **Szócs József** Tusnádfürdőről, nyereménye az *Unitárius ösvény* című CD, Gaal György *A múzsák és erények kertjének őre* című kiadványa, illetve Gellérd Imre *Négyszáz év unitárius prédikációirodalma* című kötete. Harmadik helyezett **Jónás Jácinta** Homoródújfaluból, nyereménye Bencze Zselyke *Lélek színező. Unitárius mandalák* című kiadványa, illetve Gellérd Imre *Négyszáz év unitárius prédikációirodalma* című kötete.

Pálfi Sz. Ferenc kézírata alapján

Adatok Pálfi Márton sírkövének megmentéséhez

Az idén elhunyt néhai Pálfi Sz. Ferenc, a várfalvi unitárius egyházközség egykori gondnoka figyelmességének köszönhetjük, hogy Pálfi Mártonnak, a kolozsvári kollégium tanárának, az új énekeskönyvünk szerkesztőjének sírkövét a várfalvi unitárius egyházközség templomának a bejárata közelébe helyezték el. Ezt az eseményt rögzítette Pálfi Sz. Ferenc feljegyzése, amelyet most közlésre bocsátunk. A kézirat Pálfi Sz. Ferenc Kolozsváron élő leányának, Pálfi Sz. Margitnak a birtokában van, aki rendelkezésemre bocsátotta. A szövegen csak az érthetőség érdekében végeztem módosításokat. Megjegyzem, hogy Gaal György tanár, hely- és művelődéstörténész Pálfi Márton sírkövéről az Unitáriusok a Házsongárdi temetőben c. kötetében – amely a Keresztény Magvető Füzetek 50. darabjaként 2018-ban jelent meg Kolozsváron, egyházunk kiadásában – a következő tájékoztatást írta:

„A b úton felfele haladva könnyen megpillanthatjuk Aurel Nana hírneves sebészprofesszor sírját, e mögött volt várfalvi Pálfi Márton unitárius költő, kollégiumi magyartanár terméskő oszlopa: hant nélkül, magányosan. 2003-ban az unitárius fiatalok elmenekítették az oszlopot a templom udvarára, utóbb pedig kivitték Várfalvára. Ott ma a templomkertben díszhelyen áll e felirattal: VÁRFALVI / PÁLFI MÁRTON / FÓGIMN. TANÁR / 1878–1936”

(REZI ELEK)

• Gyakran gondolkodom az 1873. november 11-én, Várfalván született Pálfi Márton nyelvészre, zenetanárra, az új énekeskönyv szerkesztőjére, aki 1936. augusztus 11-én halt meg Kolozsváron. Abban az évben én hat éves voltam. Az én nagyanyám, Pálfi Sz. Sára testvére volt Pálfi Mártonnak, és nagyon sokat mesélt a testvérbátyjáról. Lelkesen mesélte, hogy milyen odaadóan kellett küzdenie a népes családnak azért, hogy Márton tanulhasson és befejezhesse tanulmányait.

Az ötgyermekes családnak abban az időben sikerült őt taníttatni, és a volt Erzsébet úton egy emeletes, tágas lakást biztosítani számára, amely ma az utódoknak már sajnós csak részben ad otthont.

Nagyon meghatódtam, amikor megláttam a sírkövét a kolozsvári belvárosi templom udvarán lerakva. Az a gondolatom született, hogy a nagybácsim emlékének megőrzéséért és az unitárius hitünk ápolásért végzett munkássága iránti tiszteletért cselekednem kell.

Említésre méltó az a munkássága, amikor átdolgozta énekeskönyvünket. Én úgy ítélem meg ezt az elvégzett munkásságát, mint egy refor-

mátorét. Minden alkalommal, amikor istentiszteletre összegyűlünk, és az énekeskönyvből vett zsoltárokat, énekeket énekeljük, amelyekkel kezdjük és befejezzük istentiszteletünket, mindig reá gondolunk.

Sokat gondolkodtam és érdeklődtem is arról, hogy miért távolították el a nagybátyám, Pálfi Márton sírkövét a kolozsvári Házsongárdi temetőből. Szomorú szívvel állapítottam meg azt, hogy az utódok nem fizezték ki a sírhely megváltását, ezért elvesztette azt.

Ennek tudatában kapcsolatba léptem a kolozsvári belvárosi egyházközség és az egyházi központ illetékes személyeivel, hogy engedélyezzék a sírkő hazaszállítását Várfalvára, a szülőfalujába, amelyet a templom udvarán állítanánk fel, közvetlenül a bejárattal szembe.

Az említett illetékes személyek támogattak a tervem megvalósításában, ez úton is a nemes cselekedet kivitelezéséért és a végleges megvalósításáért köszönetet mondok nekik, és Istennek áldását kérem életükre.

Ezek után kapcsolatba léptem a Várfalván élő dédunokájával, Ban Évával, aki támogatta a megvalósítási tervemet. Úgyis szintén megkértem Pálfi

Sz. Sámuel dédunokáit, akik hálás szívvel mellém álltak és anyagilag is támogattak. A következő személyek is támogatták az ügyet: Vagyas Domokos és családja, Pálfi Sz. Kristófné született Vagyas Jolán és családja, Fodor László Győző és családja, aki hazaszállította a sírkövet, említésre méltó Csegezi Dénes és neje, a keblitanács tagjai szintén anyagi hozzájárulásukkal támogatták a tervet. Köszönet illeti leányunkat, Pálfi Sz. Margitot a sok munkájáért, közbenjárásáért és anyagi támogatásáért.

Istennek legyen hála, hogy megsegített e nemes cselekedet végrehajtásában. Így akartuk a várfalvi

születésű Pálfi Márton nyelvész, műfordító, zenetanár, zsolttáríró sírkövét megmenteni végleges a pusztalástól és megőrizni a jövő számára.

Ennek az ügynek a felkarolását építő jellegűnek tartottam. Alulírott, aki unitárius hitben születtem, és évtizedeken keresztül a várfalvi unitárius egyház-községben vezető tisztséget töltöttem be, valamint a kolozs-tordai egyházkörnek felügyelő gondnoka is voltam, amely tisztségért a Főtanácstól 2004-ben tiszteletbeli felügyelő gondnoki oklevelet kaptam.

Pálfi Sz. Ferenc
Várfalva

Perczelné Kozma Flóra (1864–1925)

Letörölni a port egy százéves kincsről – V.

LÁSZLÓ BERNADETT

(Befejező rész)

• Perczelné sokoldalú egyházi munkája okán úgy kezdték emlegetni, mint az unitarizmus „legjelesebb női képviselője és tevékeny apostola”. A budapesti Dávid Ferenc Egylet megalakulásának lelkes szervezői között találjuk, ő lett az egylet alelnöke. Vallásunk népszerűsítését a különböző egyházak együttműködésében látta, így a kezdetektől ez volt a fő törekvése. Októbertől májusig havonta egy felolvasóestét tartottak, ami a század eleji szabadelvű gondolkodók kedvelt találkozóhelye lett. A felolvasók közt találjuk Perczelné is, aki szabadelvű gondolkodásával lenyűgözte a hallgatóságot. Felolvasásai általában hatalmas sikert arattak, többnyire hasonló kritikákat írtak róla: „A januári havi felolvasó ülés sikere nagyrészt az ő érdeme, mert szívesen hallgatjuk az ő szelíd, nőies meggyőződésétől ragyogó, az igazságot bátran, de nem sértően kimondó beszédét.” (Flóra-füzet, 2015. június, 1. szám)

Az előadások mellett Perczelné Kozma Flóra Fanghné Gyűjtő Izabellával és Raffaj Irmával együtt szerkesztette a *Nők Világa* című önálló újságot. Ebben a munkájában a távolság nem volt akadály. Perczelné ezt a lapot Boros Györgynek írt levelében a következőképpen jellemezte: „Ez egy nagyon egyszerű külsejű, felesleges sallang nélküli, tiszta fehér kis újság, szinte szimbóluma annak az egyháznak, amelyhez tartozik.” Hitte azt, hogy a lap akkor éri el a kitűzött célt, ha nemcsak az unitárius nőknek szól, hanem felekezettől függetlenül ugyanúgy élvezheti ezt a katolikus, az evangélikus, a református, sőt a zsidó asszony is.

A lap *Könyveink* c. rovatában az unitárius könyvek által hitelveinket ismertette nőtestvéreivel. „Nagy fel-

adatra vállalkoztam múltkor, midőn asszony létemre azt ígértem, hogy bővebben ismertetem könyveinket; de azt hiszem, úgy sem vár tőlem tudományos, részletes és alapos szakavatott kritikát senki, mert nem is tehetnek fel rólam annyi szerénységét és elbizakodottságot, hogy oly tekintélyes írók munkái felett, kik az irodalomban az elsők között szerepelnek – én akarjak kritikát gyakorolni! Én csak nőtársam számára írok, tehát, ha nem is vagyok képes hozzáértően szétboncolni könyveinket, azt hiszem, nekik is megfelelőbb és kedvesebb, ha csak azokat a benyomásokat kívánom röviden és egyszerűen velők közölni, melyeket könyveink olvasása tettek reám laikus nőre.” (*Nők Világa*, 1903, 2. szám)

Írásait, munkáit ismerte az unitárius olvasó, hiszen felolvasásainak, előadásainak szövege és cikkei megjelentek az *Unitárius Közlönyben*, a *Nők Világában*, az *Unitárius Egyházban*, a *Keresztény Magvetőben*. Ezen kívül számos világi folyóirat hasábjain is publikált, de kiadott könyveit is recenzálták például a *Pécsi Közlönyben*, a *Magyar Szóban*, *Órben*, *Protestáns Szemlében* stb.

Felolvasások és közlemények című munkájának első kötete (az 1903–1908 közötti írások), illetve a második kötete (az 1909–1915 között elhangzott és megjelent felolvasásai, tanulmányai) széles olvasóközönségre lelt. Vári Albert a második kötete ismertetésében a következőket írja: „Őszintén szólva szinte nehezünkre esik e könyvtől megválni, mert olvasása közben egy olyan szép világnak, egy olyan »Istenországának« a körvonalai alakulnak ki előttünk, hogy szeretnők annak az életét tovább élni, annak a boldogságát tovább élvezni. De bármennyire ellene mondjon ennek a szép, eszményi világnak a rideg valóság, mi mégis hiszünk rendületlenül annak a megvalósulásában. Annál inkább hiszünk,

mert annak olyan lelkes munkásai vannak, mint Perczelné, aki nem csak hirdeti a jézusi igazságokat, hanem magát az életet is azokhoz emelni törekszik. Amíg áhítattal hallgatja Prohászkanak, vagy Ferencz Józsefnek a kijelentéseit, addig gondja van arra is, hogy cselédeknek a rendes vasárnapi szórakozása zavartalan legyen. És amíg lelkesen agít az élet szépítésén, addig van ideje, hogy az idegen sírokat gyomlálgassa a temetőben. Az érznek és szívnek ilyen megható összhangzó és eredményes munkáját ritkán találhatni egy személyben. Ha ez a munka nem krisztusi munka, ha ez az irányzat nem keresztény irányzat: akkor igazán nem tudjuk, hol keressük Krisztust és a kereszténységet.” (Keresztény Magvető, 1916, 5–6. füzet)

Édesanyja halála és férje, Ferenc súlyos betegsége fáradhatatlan egyházi és írói munkáját derékba törte. Boros Györgynek írt baráti levelében megjegyzi, hogy a két eset, illetve saját betegsége annyira megviselte, hogy szinte tíz évet öregedett. Férje halála után ismét kezébe vette a tollat, de már kisebb lendülettel alkotott.

Arról, hogy az Unitárius Irodalmi Társaság tiszteletbeli tagja volt, alig lehet olvasni. Sajnos a társaság megalakulása után Perczelné már nem publikált, sőt alig öt évvel később, azaz 1925. december 31-én, 61 éves korában tüdőgyulladásban meghalt. Az iro-

dalmi társaság alapszabályzatában a tiszteletbeli tag ismertetésénél a következőket olvashatjuk: „Tiszteletli taggá választható, aki az Unitárius egyház vagy az Unitárius Irodalmi Társaság körül vagy az unitárius szellemű tudományos vagy irodalmi terén kiváló érdemeket szerzett.” Addigi irodalmi munkássága és élete révén kiérdemelte azt, hogy bekerüljön az Unitárius Irodalmi Társaság tagjai közé. Irodalmi munkásságával hirdette a nők jogait mind az egyházi, mind a társadalmi életben. Terjesztette az unitárius hitelvek szabadelvű mivoltát, népszerűsítette a felekezetek közötti együtt munkálkodást, tekintélyes missziói munkát végzett,

mindezt lelkesedéssel és őszinteséggel, ami a legfontosabb nemcsak szóban vagy írásban, hanem cselekedetei által is.

Munkásságát ismerte és értékelte korának egyházi és világi köre egyaránt. Azonban ahogyan az oly gyakran lenni szokott, a későbbi nemzedék róla is, mint megannyi más, egyházunkért sokat küzdő emberről, nagyon hamar megfeledkezett. A feledés homályából a Bartók Béla Unitárius Egyházközség nőtagjai kiemelték azáltal, hogy 2006-ban nőszövetségüket róla nevezték el, és nemsokára kiadták a *Flóra-füzeteket*, amelyből részletesen megismerheti az olvasó Flóra életét, munkásságát, gondolkodásmódját.

Bencző Dénes emlékére

A vadregényes Hargita lábánál van egy domboldal, ahonnan legszebben látszik az egyik székely falu. Erről a helyről látni lehet a falu minden házát, kertjeit és templomait. Reggel őzek veszik birtokba ezt a helyet, legelni járnak ide, mert senki sem zavarja őket. A nappali csendet is csak madárszó töri meg, s nyári estéken még eljut ide az este hazatérő csorda hangja is.

Ezen a helyen nyugszik most már lassan egy éve szeretteivel

nagyapám, Bencző Dénes lelkész, aki végakaratként meghagyta, hogy őt ide temessék, hogy mindig együtt lehessen szeretett falujával, Homoródalmással.

Nagyapám leírhatatlanul szerette ezt a falut, s akik ismerték, habár az ő számuk is egyre fogy, igazolhatják, hogy hely-, ember-, unitárius- és Isten-szeretete páratlan volt ezen a környéken.

Isten hosszú élettel áldotta meg, az idén kilencvenéves lenne. Szavajárása szerint aki sokat él, az sokat ér. Annak ellenére, hogy életében többek között jelen volt az árvaság, a világháború, s még a Securitate is üldözte, utolsó pillanatig megmaradt annak, aminek született, jókedvű almásinak.

Nehéz elfogadni, hogy nincs közöttünk, s hogy az élet nélküle megy tovább, mégis gondoskodott arról, hogy vele lehessünk, ha nagyon hiányzik. Leveszem a polcra az utolsó könyvét, elolvasok egy történetet és összekacsintunk.

Nyugalma legyen csendes!

PÉTERFI DÉNES

Kelemen Levente (1964–2020) emlékére

„Apu mosolya mindent megért”

KOVÁCS SÁNDOR

• Egy fényképet nézegetek, amely 2019. augusztus 26-án jelent meg a Facebookon. Szemből Kelemen Előd, lova kantárszárát tartja, háttal áll az édesapja, Kelemen Levente. Fehér székely ing, fekete nadrág, fején szalmakalap. Testében alattomosan pusztított a rettetés kór, de testbeszéde csordultig van telve büszkeséggel és szeretettel. Háttal áll, mégis látom arcán a rá oly jellemző hamiskás mosolyt. Amikor Előd közzétette ezt a képet, ezt írta föle: „Apu mosolya mindent megért”. Az édesapák mosolya mindent megér...

Kelemen Leventére 1964. október 13-án mosolygott rá Emma édesanyja és Imre édesapja. Székelyudvarhelyen született, de mindig Homoród mentinek vallotta magát, és soha nem tagadta meg szülőfaluját, Homoródújfalut. Falusi fiú volt a szó legszebb és legigazabb értelmében, s bár líceumi tanulmányait az 1979–1980-as tanévben Kolozsvárott kezdte, szíve mindig is a Homoród mentére húzta. A múzsák és erények kolozsvári hajlékában érettségizett 1983-ban, s a sikeres felvételi vizsga és a letöltött kötelező sorkatonai szolgálat után az 1985–86-os tanévben kezdte meg egyetemi tanulmányait a Protestáns Teológiai Intézetben. Itt szerzett lelkészi oklevelet 1990. július 13-án. Gyakorló segédlelkészi szolgálatát a marosvásárhelyi egyházközségben végezte 1990–92 között. 1992. december 3-án szentelték unitárius pappá a Magyarsároson tartott zsinati ülésen.

Kelemen Levente egyike volt azon teológiai hallgatóknak, akik saját bőrükön tapasztalták meg az 1980-as évek elnemzetietlenítő, ateista és végül falurombolásba torkolló politikáját. 1988-ban elsőéves hallgatóként ismertem meg a karakán és jóvágású székely fiút. Irigylésre méltó kiállása volt, és irigyeltem is

azért, hogy mindig csinos és szép lányok forgolódtak körülötte. De irigységem csodálattá változott, amikor egy-egy titokban szervezett diákmulatságon Levente táncolt. Kevesen beszéltek úgy a tánc nyelvét, mint ő, s bár nem volt a táncművelés fanatikusa, lelkében és mozdulataiban ott volt mindaz, amit mi a táncban kezdtünk el felfedezni. Rengeteg népdalt és nótát ismert, otthonos volt a magyar könnyűzenében, de szívesen és sokszor fújta azokat az énekeket is, amit csak a legbizalmasabb baráti körben mertünk elénekelni. Leventét nem lehetett nem szeretni, nagy szíve volt, s amikor a lelkészi hivatásáról beszélt, akkor értettem meg igazán, hogy nem a leckeönyvben szereplő jegyek a legfontosabbak, hanem a lélek és a szív. A papság nem mesterség, hanem szenvedély és hivatás és szolgálat, ezt mondogatta nekünk a felsőéves Kelemen Levente. A szónoklattanórákon gyakran hallgattuk egymás prédikációit, Levente egyik prédikációjára ma is emlékszem, Nábót szólóskertjének a történetére. Aháb kapzsisága, Jezabel gonosz cselszövése hiteles volt Levente ajakán, és amikor Nábót szavait idézte: „Isten őrizzen, hogy néked adjam az én atyáimtól maradt örökséget” (1Kir 21,3), akkor megéreztem, hogy Levente halálosan komolyan gondol az eljövendő lelkészi szolgálatra.

Nagyvárosban, Marosvásárhelyen volt segédlelkész, s amaz emlékezetes véres március után még aktuálisabbá váltak a próféta szavai: megőrizni, minden áron megőrizni az atyai örökséget.

Az oklándi egyházközségben folytatta prófétai hivatását, de már nem egyedül, mert Isten társat rendelt mellé, Évát. 1992. december 13-án rendezte az egyházközség az új lelkész beiktató ünnepségét, s a szószékről a huszonnyolc esztendőes pap arról beszélt, hogy egy világot álmodott magának... Álmai színes szövetét még nem zavarta irigy láрма. 1993. júniusában Szász Ferenc brassói lelkész egy csodálatos fiatal párt áldott meg a homoródújfalvi unitárius templomban: Leventét és Évát. A 27. évig tartó boldog házasság gyümölcse: Kincső, Előd és Tas.

Rengeteg álma volt Leventének, volt, ami megvalósult, volt, ami nem. Jól tudta, hogy nem viccelt Bencző Dénes esperes, amikor beiktatóbeszédében arra figyelmeztette: „Nincsen próféta tisztesség nélkül, hanem csak az ő hazájában és házában” (Mt 13,57). Kelemen Levente ennek ellenére is vállalta a prófétai sorsot. Ahogyan egykor Balázs Ferenc, ő is elvetette magát a rög alá, és reménykedett abban, hogy magvetése eredményes lesz. Levente egyik nagy álma az volt, hogy a székely fiatalok szülőföldjükön maradnak,

nem csángálnak el a nagyvilágban, hanem itthon művelik az őseiktől kapott örökséget. A vidék gazdasági fellendítéséért született meg a Project Harvest Hope – Az Aratás Reménysége Alapítvány, ezért lett mintafarm Homoródkarácsonyfalván és pékség Oklándon. Az álmok, olykor csalódást is okoznak...

A Homoród mentén sok minden dicséri a lelkészcsalád munkáját, 2019-ben teljesen megújult oklándi templom és környéke. A kényelmessé varázsolt paplak, a Balázs Ferenc ifjúsági központ, a megannyi hagyományőrző tevékenység, a tiszteletbeli székely cím – és csak töredékét soroltam fel a megvalósításoknak – mind-mind annak bizonyága, hogy Kelemen Levente atyáink örökségének megőrzését és továbbadását tekintette életcéljának. Homoród mentén élő székely-magyar közösség lelki életét gazdagító szolgálata, valamint a fiatal tehetségek felkarolása mellett a hagyományőrzés és a műemlékvédelem iránt is elhivatott tevékenysége elismeréseként, 2019. március 12-én a budapesti karmelita kolostorban dr. Semjén Zsolt miniszterelnök-helyettes az Áder János köztársasági elnök által adományozott Magyar Arany Érdemkereszt polgári tagozata kitüntetését vehette át. Sajnos, testét már kegyetlenül pusztította a gyilkos kór...

Valahányszor leültem, leültünk a Leventéék asztala mellé, egy gyönyörű zsolttárvers jutott eszembe: „Felleséged olyan házad belsejében, mint a termő szőlőtő; gyermekeid olyanok asztalod körül, mint az olajfacsemeték” (Zsolt 128,3). Hálás vagyok Istennek, hogy ismerhettem, hogy tanulhattam tőle, hogy barátja lehettem. Egyik drága olajfacsemetéje nemrégiben ezeket írta: „A szüleim arra neveltek, hogy higgyek. És én hiszek és hinni fogok minden egyes nap. A jóban. A szeretetben. A becsületben. Az önzetlenségben. A közösségben. A székelységben. A magyarságban. Istenben. És hiszek a fájdalom perceiben is. Hiszem, hogy az álmokkal teli pap, a kovászember, édesapám most már békére lelt, végre megpihenhet hosszú útja után.”

Temetése végakarata szerint történt. Június 26-án, pénteken du. 5 órakor Oklánd Székelyudvarhely felőli bejáratánál fogadták. Itt földi sátorházát lovas gyászkocsira tették és szerettei, az oklándi fúvósenekar, huszárbajtársai és a gyászoló gyülekezet kíséretében

Tas, Kincső, Kelemen Levente, Kelemen Éva és Előd

Kiment a magvető vetni (K. L. jobbról a második)

a koporsóját a templomba vitték. Ravatala mellett Benedek Mihály évfolyamtársa, homoródkarácsonfalvi lelkész tartott szívbemarkoló áhítatot.

Gyászszertartására és búcsúztatására másnap, június 27-én délután egy órakor került sor nagyszámú gyászoló gyülekezet, az unitárius lelkészek és huszárbajtársai részvételével. A kezdőimát Rácz Norbert kolozsvár-belvárosi lelkész, püspöki titkár mondta. Ezt követően Kovács István sepsiszentgyörgyi lelkész, közügyigazgató tartott gyászbeszédet a Máté evangéliuma 5,14–15, illetve 2Tim 1,14 alapján.

Ezután a búcsúbeszédet következtek: Egyed Levente az Oklándi Unitárius Egyházközség nevében búcsúzott. Rob Eller Isaacs minnesotai unitárius-univerzalista lelkész, az Amerikai Egyesült Államokbeli testvérgyülekezet részéről videóüzenetben vigasztalta a gyászoló családot. Józsa István Lajos tordai lelkész Homoródújfalú faluközössége nevében, Veres Ágnes, a magyarországi Szamoskér testvértelepülés részéről, dr. Mészáros János kecskeméti orvos a tiszteletbeli székelyek részéről búcsúzott.

A huszárbajtársak nevében Ézsias Vencel (Jászfényszaru), a Magyar Huszár és Katonai Hagyományőrző Szövetség alelnöke felolvasta Györffy-Villám András, a Magyar Huszár és Katonai Hagyományőrző Szövetség tiszteletbeli elnökének búcsúüzenetét. Unitárius Lelkészek Országos Szövetsége nevében Csete Árpád homoródalmási lelkész, az ULOSZ elnöke mondott beszédet. Kövér László, Magyarország Országgyűlése elnökének búcsúztató üzenetét Kocsis Máté, a Fidesz parlamenti képviselőcsoportjának frakcióvezetője olvasta fel.

A gyászszertartást követően Kelemen Levente nemzeti színű csapatzászlóval betérített koporsóját huszárbajtársai vállukra vették, és a palástos lelkészek és a gyászoló gyülekezet sorfala között kivonultak a templomkertből. A gyászszertartást a Himnusz eléneklése és az oklándi harangok zúgása zárta. Miközben a gyászkocsi a koporsóval elindult, a huszárok tisztelegtek, majd a három gyereknek átadták a fényképet, a kardot és a csákót, hogy továbbvigyék édesapjuk örökségét.

Drága Levente, immár ott leszel minden harangszóban, Isten veled, találkozunk odaát.

SZERETETSZOLGÁLAT

Egyházi kaláka a ravai árvíz után

„Én huszadik esztendeje élek Ravában, de ilyen óriási áradást még nem tapasztaltunk. Voltak kisebb áradások, amelyek néha elöntötték a kertet, de ilyen nagy árvíz még sohasem volt a faluban. Hajszálon múlt, hogy nem követelt emberéletet” – részletezte Adorjáni Rebeka helybeli lakos.

A 2020. június 13-án a marosszéki Ravában vilámgyorsan kialakult árvíz tetemes anyagi károkat okozott. András Benedek brassói unitárius lelkész a másnapi terepszemléről így vallott a kolozsvári *Szabadság* napilap szerkesztőjének:

„Vasárnap reggel, amikor a brassói kültéri istentiszteletre készültünk volna, láttam a hírt, hogy Ravát elvitte az árvíz. Nagy nehezen sikerült kapcsolatba lépni a tiszteletes úrral, és egyeztettem a Gondviselés Segélyszervezet elnökségével. Feleségem társaságában kijöttünk, végigjártuk az összes házat, ahova bement a víz, megnéztük az összes gazdaságot, ugyanakkor sikerült Balázs Sándor magyarországi kollégámmal is egyeztetnem, akivel itt, a helyszínen találkoztunk. Akkor döntöttük el, hogy megszervezzük ezt a kalákát. Azt ígértem a ravaiaknak, hogy 10, maximum 20 emberrel jövünk. Amikor ma reggel megtudtam, hogy 66-an vagyunk, attól tartottam, hogy nem lesz elég munka. Sajnos volt munka bőven, viszont a ravaiaknak, azt hiszem, sokkal többet jelentett a jelenlétünk, az, hogy az unitárius egyház és a Gondviselés Segélyszervezet gondolt rájuk.”

Június 16-án egyházunk majdnem minden térségéből, húsz egyházközségből összesen hatvanhat világi önkéntes munkatárs és lelkész indult útnak megfelelően felszerelve a szükséges munkaeszközökkel.

„Nagyon szép összefogásnak lehettünk ma tanúi, húsz településről érkeztek önkéntesek, nagyon sok lelkész jelent meg gyülekezetük segítőkész tagjaival. A résztvevők az első telefonhívásra, üzenetre azonnal, nyitott szívvel válaszoltak. Többnyire takarítási munkálatokat végeztünk, három szivattyúval több mint tizenöt háztartásban szivattyúztuk ki a vizet a

kutakból. Négy családnál a megrongálódott kerítést bontottuk szét, és az árkokat tisztítottuk ki, hogy segítsük a vízelvezetést; a szemetet, a törmelékeket, a víz által elsodort tárgyakat szedtük össze” – nyilatkozta Vagyas Attila, a Gondviselés Segélyszervezet elnökségi tagja.

A kaláka célja az árvíz által leginkább károsított házak, csűrök, pajták, kerítések és udvarok használatos tételé volt a hordalékiszap, törmelék, szemét eltakarításával, valamint a tönkrement vagy megközelíthetetlen épületrészek „felszabadítása” és részleges rendbetétele által. Ezzel párhuzamosan egész nap zajlott a kutak és pincehelyiségek szivattyúzása megfelelő teljesítményű vízpumpákkal. A kétkezi munka eredményességét számottevően növelte a székelyvéckei önkormányzat által rendelkezésre bocsátott homlokrakodó munkagép.

Az árvíz-károsult családok a résztvevőkkel együtt meglepedéssel nyugtázták, hogy a közösségi szolidaritás sok évszázados hagyománya, a kalákaszellem elevenen él egyházunk egészében, akárcsak a ma is velünk együttműködő más felekezetű munkatársainkban.

„A falugondnokságoknak van egy jelmondatuk: »Akkor segíteni és ott, ahol erre a legnagyobb szükség

van. Többen többet, könnyebben lehet dolgozni.« A falugondnokság egyik nagy ereje a kalákaszervezés. Én gyermekkoromban nagyon sokat kalákáztam, már akkor nagyon megszerettem, ezt láttam szüleimtől is. A falugondnokság egyik vonala a kaláka intézményének a fenntartása, felfrissítése, erősítése és annak az üzenetnek az eljuttatása minél több helyre, hogy közösen talán a lehetetlent is meg tudjuk valósítani” – hangsúlyozta Balázs Sándor, a Romániai Falugondnokságok Szövetségének elnöke.

Mindennek újbóli megerősítéséért a kaláka szervezői köszönetet nyilvánítanak a résztvevőknek, egyházközségeiknek, és az anyagiak biztosításához hozzájáruló támogatóinknak!

Szabó László, a Gondviselés Segélyszervezet elnöke így vallott a kalákáról: „A fényképek és a beszámolókat által örömmel szemléltem a lelkes és eredményes munkát, amelyen sajnos – objektív ok miatt – nem tudtam részt venni személyesen. A hivatalos köszönetnyilvánítást a magam részéről is megtoldom egy őszinte elismeréssel azért az önzetlen és rendkívül hatékony munkáért, amit önkéntes munkatársaink a helyszínen végeztek! A kalákában résztvevő Kiss Olivér újságíró (önkéntes segélyszervezeti munkatársunk) fölöttébb találó nevet adott az egyik szemléltető fényképnek: »A fiúk nem vicceltek!«.” Természetesen a résztvevő lányok sem; illesse hát köszönet mindnyájukat!

Ezt támasztja alá az a hivatalos üzenet, amelyet június 18-án kaptunk Gyulakuta község polgármestertől:

„Ezúton fejezem ki köszönetemet és hálámat a Magyar Unitárius Egyház mellett működő Gondviselés Segélyszervezetnek, a Romániai Falugondnokságok Szövetségének, lelkipásztoraiknak, a mintegy húsz egyházközségből 2020. június 16-án a marosszéki Ravába érkező több mint hatvanhat önkéntesnek, magánszemélyeknek, vállalkozóknak, akik a fent említett segítséget nyújtó akcióban enyhíteni próbáltak a károkon, támogatást nyújtani az árvízi utómunkálatokon a bajbajutottaknak, lelket erősíteni a károsultakban.

Június 16-án Ravában szép, megható összefogásnak, egy igazi nemes cselekedetnek voltunk szemtanúi, amely olyan stabil alapokat teremtett ezen a napon, amelyre biztosan épülhet közösségünk jövője. Ismét bebizonyosodott, hogy szolidaritásunkról tudjuk biztosítani a bajbajutottakat, hogy nemzetünkben, közösségeinkben létezik valódi összefogás a közös cél érdekében, egymást segítve eredményesen tudunk együtt munkálkodni az embertársainkért, településeinkért.

Köszönettel, barátsággal, megbecsüléssel:

Varga József polgármester”

A rendezvény lezajlását tükröző fényképek elsődlegesen a Magyar Unitárius Egyház és a Gondviselés Segélyszervezet Facebook-felületein, valamint a Szabadság napilap portálján jelentek meg.

A GONDVISELÉS SEGÉLYSZERVEZET ÉS
A FALUGONDNOKSÁGOK SZÖVETSÉGE
SZERVEZŐCSAPATA

Gondolatok világjárvány idején

A VáRUNK, a marosvásárhelyi Bolyai téri egyházközség fiatalabbik nőszövetsége a világjárvány miatt életbe léptetett karantén alatt is igyekezett tevékenységét folytatni, természetesen a lehetőségekhez mérten. A VáRUNK is megpróbált kapcsolatban maradni tagjaival, a 21. század modern technológiáját ki- és felhasználva. A májusi virtuális találkozásuk témája: Milyen volt a karanténélet? Hogyan éltük meg a „vírusos” mindennapokat, mi volt a jó, mi volt a rossz a bezártságban? A VáRUNK néhány tagjának gondolatait megosztjuk az Unitárius Közlöny olvasóival.

• „Ami jó: hogy lelassult az idő, hogy csak kétnaponta kelek korán, és rohanok a munkába, hogy megfontoltabban vásárolok, hogy most először sikerült kenyeret sütnöm, és finom is lett. Ezután sütni fogok rendszeresen. Mióta az online oktatás zajlik, kisebbik fiammal több időt vagyunk együtt, újra sokat olvasok, sok időt töltök a kertben, tudunk sétálni a faluhatárban...

Ami rossz: továbbra is aggódom a távol lévő szeretteimért: szüleimért, nővéremért, barátnőimért, akik az egészségügyben dolgoznak, és nehéz helyzetben vannak. Hogy nem tudom, mikor fogom újra megölelni a nagyobbik fiamékat. A mozgásszabadság hiánya, beleértve a nyaralás lehetőségét is. A holnap bizonytalansága. Hiányzik a színház, egy jó koncert... és a templom is... Igyekszem elhessegetni a gondolatot, hogy nehezebb idők is jöhetnek.”

(CSONGVAY ÁGNES)

„Nekünk csupa jót hozott ez az időszak, amikor beköszöntött a szükségállapot, az a gondolat villant át először az agyamon, hogy ezt én idéztem elő. Januárban, amikor lejárt a szesszióm, úgy éreztem, nekem ez már sok: család, munka, egyetem – és elmennék fizetetlen szabadságra, hogy kicsit össze tudjam szedni magam. Na, ez most ebben a formában jött össze. Hogy mi hogyan is éltük/éljük meg? Elsősorban kevesebbet kerestem, mert otthon voltam a fiúkkal négy hetet, de kevesebbet is költöttünk, mert volt időm főzni, sütni. Mindennap rendes időben ébredtünk, végre kipihentem magam, a gyerekekkel tudtam foglalkozni, a kertünk gyönyörű, sok időt töltöttünk az udvaron. Odafigyeltünk a testünkre is, tornáztunk, táncoltunk és nagyon sokat szórakoztunk. [...] Ami a családomat illeti, nagyon hálás vagyok, hogy ezek a fiúk az anyémek, a férjem is több megértéssel viszonyult hozzám, rájött, hogy mennyi minden dolgot intézünk napközben, amíg ő hazajön. A fiaim most lettek igazán nagyon jó testvérek, mert egymásra voltak utalva. A nagyfiamnak több türelme lett a kicsihez, tanította, segített neki mindenben, megtanultak kiegyezni, és nagyon kevés civakodással megúsztuk. Sok elmaradt dolgot behoztunk és még behozunk. Pozitívan álltunk hozzá, nem féltünk és nem pánikoltunk, inkább a szüleinkért aggódtunk. [...] Szerintem kellett ez az idő és bizonyos vagyok benne, hogy jól kerülünk ki ebből

is, a férjeméknek is kezdenek jönni a szerződések és a világ vissza fog állni – talán már nem a régi kerékvágásba, de rendeződik. Hiszem azt, hogy tartós lesz ez a változás, ami természetesen jó irányba halad.”

(GYŐRI KINGA)

„Mire megjött a tavasz, s kezdhettünk volna kicsit többet mozogni az öt hónapos babámmal, kitört a járvány. Így nem volt igazán nagy változás a karantén, inkább csak a kényszervakáció, majd online sulis Kata lányomnak, de szerencsére hamar feltalálta magát, és minimális segítséggel boldogul. Épül a régóta tervezett nyári konyha is, nagyobb munka lett, mint amire számítottunk, úgyhogy ebből a szempontból kimondottan jól jött a karantén.

Ami rossz, hogy ha ez a vírusos helyzet nagyon elhúzódik, valószínűleg úgy fogom érezni, hogy azért megfosztott a gyereknevelési szabadság előnyeitől, vagyis jó lenne úgy itthon lenni, hogy azért időnként lehet nem itthon lenni is. A másik rossz érzés, hogy nem igazán látom, mi lesz, ha nem lesz vírus, mennyire változnak a dolgok, milyen irányba kellene továbbtervezni, így most inkább passzív, várakozó üzemmódban vagyok. De mindenki egészséges, itthon vagyunk, különösebb gondok nem akadtak, panaszra semmi okunk.” (H. E.)

„Mi is csendben töltjük el az időt. A lányom minden nap zoomol a tanító nénivel és az osztálytársaival, a fiamnak is van óvoda Zoomon hetente egy alkalommal. Én munkám miatt kéthetente a buzásbesenyői öregotthonban karanténba vonulok, a férjem is dolgozik, így a gyerekek a nagyszülőknél lesznek. A gyerekeknek hiányzik a társaság, az iskola, az óvoda.”

(TAKÁCS ZSUZSA)

„Ha ezt az időszakot pár szóban kellene elmondjam, akkor csak a számozott szavakat használnám. Most azonban ezeket kifejtettem.

1. Kapcsolatok és hála – Bár szakmám miatt nem maradhattam otthon, ebben az időszakban rájöttem, hogy mennyire összetartozunk mi, emberek, mennyire kapcsolatban vagyunk, mennyire függünk egymástól, és ez milyen fontos. Már csak ha a különféle szakmákra gondolok is, ezt igazolja. Próbáltál a csa-

lád fodrásza lenni ebben a bezártságban, miután a Google segítségével tanulgattál haját vágni?

2. Szolgálat, tanulás és hála – Hála a pedagógusoknak, hogy továbbra is tanulhattak a gyerekeink. Igazi kihívás volt ez mindkét oldalnak, de ha úgy fogjuk fel, hogy központi idegrendszerünk edzése legalább annyira fontos, mint az izmaink karbantartása, erre most ingyen lehetőséget kaptunk. És hála a sok segítő embernek, szervezetnek, akik önzetlenül mindannyiunk szolgálatára voltak.

3. Félelem és hit – Beismerem, sok félelmem volt és van a vírussal kapcsolatban. Az elején azért, mert nem volt a kórházban védőfelszerelésünk. [...] Azután azért, mert egymással néha, főleg ilyen krízishelyzetekben, gonoszak, komiszak vagyunk. A munkahelyi csoportdinamika eléggé kiéleződhet...

Aztán meg a saját félelmeink, kételyeink is kétségbe ejtenek: menjek haza vagy inkább költözök el a családtól? Hová költözök? S mi lesz, ha gyermekeim esteleg belázasodnak, köhögni kezdenek? Ha nem otthon lakok, tudom ezt menedzselni? Fiam 12. osztályos... Kételyek, döntések... Sokat imádkoztam, ilyen helyzetekben ez mindig segít, segített. S a Gondviselés megjelent nagyon jó emberek formájában, akik se-

gítő megoldásokat ajánlottak [...]. Két hét után lányom megkért, kísérjem el, a Poklos-patak körül szeretne szaladni, mozgásigénye van. Azóta rendszeresen szaladunk. Kikocogom az fáradságot, az aggodalmaim, a szomorúságkeltő érzéseimet. Csak szaladok, szuszogok és hallgatom a zenét [...]

4. Helyzet, döntés, összesítés – Az emberek jók... de néha rosszak, komiszak a helyzet függvényében. De szükségünk van egymásra, az orvosra, az elárusítóra, a papra, a fodrászra, a szerelőre, a tanítóra, az újságíróra, a rádiósra, a takarítóra, a gyorsfutásra, az autószerelőre stb., ezért tisztelni kell egymást. Néha a helyzet úgy adja, hogy újra kell tervezd életedet. A nagyon jól bevált, mozgó, megélhetést biztosító munkádat meg-/leállítják. Így ismertem meg most a home office fogalmát, s értettem meg jobban. A magam számára összesítésként elmondhatom, hogy úgy döntöttem, hogy a jó, segítő ember fogalmát mindig előnybe helyezem a komisz fogalmával szemben, a tiszteletet megpróbálom gyakorolni a legkényesebb helyzetben is, és megtanulok egy »home office«-ban végezhető munkát, mivel a mentálhigiénia szerint kiegyensúlyozottságunk egyik alappillére az anyagi biztonság is.” (BALÁZS FÜLÖP ILDIKÓ)

IFJÚSÁGI OLDAL

Otthon

BAROTHI BRIGITTA

• Az embernek néha egyszerre több otthona is van. Lehet az egy táj, lehet az egy érzés, lehet az egy személy, de mégis van egy hely, ahol az első lépéseit megtette, ahol cseperedett, ahol felnőtt, és ez a folyamat pedig hozzájárult, hogy azzá legyen, aki lett. Ez a hely jelenti számunkra leginkább az otthon: ismerős házak, ismerős illatok, ismerős mosolyú emberek, a hely, ahonnan nem tudsz elszakadni.

Én olyan helyen nőttem fel, ahol Kriza Jánosnak, az unitárius egyház huszonkettedik püspökének a *Vadrózsái* kinyíltak, ahonnan a kétszeres Kossuth-díjas magyar színész, Bihari József eljutott a budapesti Nemzeti Színházba, ahol Gazdag Miklós karnagy pácájától szólt az ének, ahol Kutlik Rudolf, a sporttörténelem kiemelkedő alakja először rúgott labdába.

Én olyan helyen nőttem fel, ahol a Barabás Mihály igazgató úr által vezetett iskola biztonságos hely volt, ahol a gólyafészkekről is külön térképet készítettünk Péter Géza tanár úrral, hogy mindenkinek legyen, ahová visszatérjen. Egy olyan helyen, ahol Barta Pista bácsi hegedűje és a citera hangja mindig felcsendült, egy olyan helyen, ahol a néptánc gyönyörű világát is megismerhettük Benkő Klára tanító néni által, és egy

olyan helyen, ahol huszonöt éve az elkötelezettség, a felelősségvállalás példáját láthatjuk Fekete Levente lelkész személyében.

Én olyan helyen nőttem fel, ahol a betérőket székely kapuk fogadják, ahol mindenkivel van, amiről beszélni, ahol a templom várfalai biztonságot nyújtanak, ahol a patak csobogása szebben szól, mint bárhol máshol, ahol a székely ruhát öröm felvenni, és ahol mindannyian a világ egyik közepén érezzük magunkat.

Nálunk, Nagyajtán a padlizsánt vinetének mondjuk, és ha találkozni akarunk, akkor azt általában a „háromszögnél” tesszük. Nekünk külön nótacsokunk van, nálunk a déli harangszó elmaradhatatlan, és szeretjük, ha kiülhetünk a kapuba sötétedés előtt.

Ebben a közösségben egyénenként felelősséget vállaltunk egymásért, ebben a közösségben, ha valaki elmegy, akkor időről időre visszatér. Én hiszem, hogy mindenkinek megvannak a maga Barabás Mihályai, Péter Gézái, Barta Pistái, Benkő Klárái, Fekete Leventéi, akik által formálódott, akik hozzásegítették a szülőföld szeretetéhez, akik utat mutattak egy olyan irány fele, amelyben visszatükröződik az otthonunk, a nemzeti közösségeinkért vállalt felelősségtudatunk.

	Benczúr festménye	Tamási Áron hőse	Ásvány-féleség	Kerítésen keresztül-vesz	Vízben tisztít	Kés része	Svéd autójel	Készül a ház	Maga után húz	Antonov gépjele	Benczúr szülő-városa
Kiló	Benczúr képe Valamit elérő										Newton Egyfajta pedagógus
Nehéz munkát végez							Halfajta Tűzbe téve fogó				
Erre a helyre figyel						Vétek Szocialista angyal!				Ósdi a szélein! Áraszt	
Amerikai boszorkány-város					Telefon, röviden Gramm				Szaglő-szerv Ausztria autójele		
Zilah határai!		Mesél Mosó mesehős-lány						Francia Anna Iskolai bútor			
Dravida nép Indiában					Borít Portugál autójel				Klub egyede Szenvedés		
„Csillagok, csillagok, ... mutassatok!”				Kis folyóvíz Az ész sportja						Torony szélei! SART	
Segély-kérő jel			Siemens A föld felé		Keleti uralkodó Fekete gölyö!						
Amper	Gyenge búzafajta Van ilyen társ is							Hát persze! A máj váladéka			
Középen szúr!		Szántó-eszköz A két ..., Jókai				Magad Például a fazék			Hevesen ide-oda mozgat Dehogyl!		
Azon a helyen			Benczúr képe Juttat								
Lant				Angol fiúnév Ama párja			Egye! Mely személy tulajdona?				
Névelő	Szigligeti ... Csecsemő-sírás				Dísz Gally			Lant közepe!			
Ógörög törzs volt			Szenvedély Hungary								
	F										

Benczúr Gyula (1844–1920)
a magyar akadémikus festészet
kiemelkedő alakja

UNITÁRIUS KÖZLÖNY

Kiadja a Magyar Unitárius Egyház, Kolozsvár
Alapítási év: 1888. Új sorozat (1990-től)

Megbízott szerkesztőbizottság: Rácz Norbert Zsolt püspöki titkár, felelős szerkesztő, dr. Andorkó Júlia Eszter szerkesztő, Bíró Sára Gyöngyvér médiareferens. **Munkatársak:** Asztalos Klára (Nők Világa), Barothi Brigitta (ifjúsági oldal), Czire Alpár (fotó), Forrai Tibor (keresztrejtvény), Szombatfalvi Etelka (gyermekoldal), Szabó László (Szeretetszolgálat)
Tördelés: Virág Péter. Olvasószerkesztő: Dénes Gabriella
Készült a kolozsvári Idea Nyomdában.
A szerkesztőség postacíme: 400105 Cluj, B-dul 21 Decembrie 1989 nr. 9. tel./fax: (0)264 593 236/(0)264 595 927

kozlony@unitarius.org

A lapszám megjeleníthető: kozlony.unitarius.org

Lapterjesztés és adminisztráció: **Gáspár Péter** és **Mezei Melinda**. A lapok kiszállításával kapcsolatos felvilágosítás: **Verbum Egyesület**, tel.: 0264 596 478

A kéziratok szerkesztőségbe érkezésének határideje: a tárgyhoz előtti hónap **15-e**. Kéziratokat nem őrzünk meg, és nem küldünk vissza. Közlésre szánt fényképeket kérésre visszaküldünk. A lapban közölt írások nem tükrözik feltétlenül a szerkesztőség nézeteit.

ISSN 1220-8418

Barangoló Isten országában

Kedves Gyerekek!

Július van. Vakációs, hosszú nyári nappalok, amire egész évben izgatottan vártatok. Napbarnított arcotokkal, csilingelő hangokkal, segítőkész kezecskéikkel a kert, a ház körüli pici teendőkbe való besegítéssel hiszem, hogy bearanyoztatok nem csupán magatok, hanem szeretteitek napjait is. Görkorizzatok, bicikliztetek, de előkerülhet az ugrókötél, labda is – így gyűlnek a szép emlékek bennetek, és meglátjátok, évekig lesz, mit mesélni.

Képzeljétek, sok játék felnőttkorotokban sem kell hiányozzon hétköznapijaitokból, ha azt nagyon megszerettétek, csupán méreteikben lesz később szükségetek nagyobbra. Figyeljétek meg, idős bácsik a mai

napig füttyörészve bringáznak, nagymamák nem sárból, mint egykor kislányként, hanem finom alapanyagokból készítenek ízletes falatokat, édesanyák kerítést festenek, tudjátok, csak az ecset lett nagyobb, régen kis ecsettel festettek nagy virágot, míg ti napvilágot nem láttatok. Édesapa is volt ám gyerek, a dombokon szaladt pajtásaival, és huncutságtól csillogó szemmel tejet ivott reggelente.

Amikor én kicsi voltam, az idős szomszéd nénik és bácsik este, amikor már minden el volt rendezve, a kapu előtt üldögéltek, és ha kérdeztem őket, nagyon sokat meséltek. Ha lehet, kérdezzetek ti is, csendben várjatok ott egy kicsit, és meséik, vicces emlékek örömet kapjátok cserébe, amelyet majd nektek kell továbbadni!

Az én imám

Bibliai hely:

Egyházi énekek:

Feladat: Ha van kedvetek, menjetek el egy vasárnapi istentiszteletre, és figyeljétek oda az egyházi énekekre, a pap bácsi vagy pap néni prédikációjának textusára (bibliai helyére), majd otthon jegyezzétek le a fenti rajzos keretbe. A magatok csendjében írjatok egy pici imát!

Dedikáció

• Hálás feladat, ha az ember a saját munkáját ajánlhatja a közönségnek. S még inkább az, ha az ajánlás címzettje mindennapjai során amúgy is közvetlenül kapcsolatban van az ajánlás tárgyával.

Pákei Lajos nemcsak Kolozsvár főmérnöke volt, nemcsak Erdély fővárosa századfordulón kialakult épített örökségének tevékeny formálója, de épített hagyatékát képező munkái szűkebb világunk szerte megtalálhatók, Pozsonytól Bölönig, Székelyudvarhelytől Budapestig. S a *Közöny* olvasója sem most találkozik először nevével: az unitárius kötődésű családjáról, építészeti munkáiról ezeken az oldalakon már jelentek meg ismertetések, Kelemen Lajos lassan száz éve megírt nekrológiájától kezdve napjaink számos ismeretterjesztő írásáig.

Pákei Lajos Kolozsváron született. Tanulmányait a kolozsvári unitárius kollégiumban kezdte, Budapesten, Münchenben, Bécsben véglegesítette felkészülését az építészeti pályára, s ez utóbbi helyről – a neves építészprofesszor, báró Theophil Hansen építész-főtanácsos munkatársi kapcsolatát feladva – került vissza szülővárosába, hogy ott elfoglalja városi főmérnöki állását.

1884-ben kötelezi el magát az építésztervezői hivatás mellett, a szakipari oktatás, az iparmúzeumi gyűjtés vonalán, tanára a kolozsvári felsőbb Szakipari Rajziskolának, igazgatója az I. Ferenc József Iparmúzeumnak. Mindkét intézménynek az ő tervei alapján emeltek a kolozsvári Malom utcában épületet. Építészeti hagyatékának azonban nem csak ez a két épület állít emléket. Kőbe, téglába, vasba merevedett terveit mindennapjaink jelenét adó templomok, lakó- és szállóépületek, kastélyok, oktatási és közintézmények, emlékművek sora őrizte meg.

Az Erdélyi Múzeum-Egyesület Kiadó gondozásában tavaly nyáron jelent meg *Pákei Lajos hagyatéka. Egy századfordulós kolozsvári építész tervrajzai, rajztervei, gyűjteményei* című könyv. A kötet a teljesség igényével készült, de annak felismerésével is, hogy csak tudatos indítóvonala lehet annak a további kutatómunkának, amely Pákei Lajos építésztervezői, oktatói, műemlékvédői hagyatékának az elemzését, s a kutatások eredményeinek megismertetését tűzi ki céljául.

„Ez a könyv egy kapu, amelyet, ha kinyitunk, Kolozsvár legnagyobb építészének, Pákei Lajosnak a vi-

lágában találjuk magunkat” – hangzott el tavaly, a Vallásszabadság Házában tartott kolozsvári könyvbemutatón –, egy repertórium, adattár az építész szétszóródott rajzi hagyatékáról. Terveit, Kolozsvár reneszánsz múltját megőrkítő forrásértékű műemléki felméréseit ma a Magyar Unitárius Egyház Kolozsvári Gyűjtőlevéltára mellett budapesti múzeumi és levéltári gyűjtemények őrzik.

A Pákei életét és munkásságát bemutató tanulmány után következik a kötet nagy részét kitevő, a tervlapokat képileg is bemutató repertórium, amelyet függelékek, mellékletek egészítenek ki, többek között a Pákei család leszármazási rendjéről, az építész és műemlékvédő Pákei tervezéseinek, épületfelméréseinek kolozsvári helyszíneiről. Az életéről és életművéről szóló könyvészetben a könyv végén található bibliográfia nyújt eligazítást.

A SZERZŐ

Barabás Zsolt lelkész (Várfalva), **Demeter Sándor Lóránd** lelkész (Székelyderzs), **Fekete Béla** lelkész (Bágyon), **Fekete Levente** lelkész (Nagyajta), **Ferenczi Z. Sámuel** műemlékvédelmi szakmérnök (Árkos), **Furu Árpád** műemlékvédelmi szakmérnök (Kolozsvár), **Gy. Dávid Gyula** építész-mérnök (Budapest), **Kovács Sándor** egyháztörténész (Kolozsvár), **László Bernadett** teológiai hallgató (Kolozsvár), **Lőrinczi Lajos** esperes (Csehétfalva), **Péterfi Dénes** jogász (Marosvásárhely), **Rezi Elek** egyetemi tanár (Kolozsvár), **Solymosi Alpár** lelkész (Csíkszereda), **Szász Tünde** lelkész (Szőkefalva)